

PODDANSKÉ USEDLOSTI NA DOMINIKÁLNÍ PŮDĚ V ČECHÁCH V LETECH 1550-1700

Vladimír Procházka

§ 1: Dominikální usedlosti

Raabisaci, která koncem 18. století přivodila značné změny v poddanském hospodářství přidělením půdy z velkostatků, a různým obdobným individuálním akcím některých vrchností od třicátých let 18. století věnovala už odborná literatura dosti pozornosti.¹ Avšak vůbec se v potřebné míře ještě nepřihlédlo k poddanskému hospodaření na dominikální půdě před 18. stoletím,² neboť zájem se vždy soustřeďoval na proces opačný, zabírání rustikálu vrchností, který byl předmětem prakticky každé práce o poddanských poměrech této doby.

Tato skutečnost má nepochybně původ v tom, že starší propůjčování dominikální půdy poddaným se děje ojediněleji, takže v mase materiálu se ztrácí, a není tu ani jako při raabisaci ono časové soustředění do mohutné vlny jedné či několika málo desítek let, jež by badatele upoutalo. Ve skutečnosti však i před sklonkem 18. století vyvolávaly jak *vzrůst obyvatelstva*, tak *možnost zdrojů nových příjmů pro vrchnost* tu i tam proces analogický pozdější raabisaci. Tak „emfyteut“, „familiarant“, „dominikalista“, „dominikální chalupník“ či „domkář s poli“ ze zlomu 18. a 19. století³ měl své předchůdce, a to na třeboňském panství např. už r. 1496.⁴ Zde pro tyto zakupy byl ražen název „jitro“, buď podle toho, že tato půda byla v jitrech vyměřována, avšak možná i pod jazykovým vlivem podobně znějící německé předlohy (Gereuth, Gereit, Reuth, Reit

¹ Vedle základních prací o poddanských poměrech v období osvěcenského absolutismu speciální literaturu o tomto procesu sepisuje K. Krofta — E. Janoušek, *Dějiny selského stavu*, 2. vyd., Praha 1949, 420.

² Zmínka tamtéž, 226. Na konferenci o moravské feudální problematice, uspořádané brněnskou odbočkou Hist. ústavu ČSAV 21. března 1956, hovořil o dominikálních usedlostech na Moravě dr. J. Novotný, o jižních Čechách pak dr. E. Janoušek (viz referát v *Právněhistorických studiích* III, Praha 1957, 272—3), jemuž děkuji i za další cenné podněty. Na náhodský, novohradský a semilský rejstřík mne upozornil v souvislosti s touto prací J. Petráň, jenž mi také s mimořádnou ochotou dal k dispozici pro základní informaci své výpisky z těchto materiálů.

³ Těmito všemi názvy je označován v Perštejnici u Kutné Hory v letech 1806—39 podle bykáňské matriky této obce (matriční obvod Křesetice) na dominikální půdě zakoupený sedlák Josef Procházka; usedlosti tohoto typu se nazývaly, jak praví pozemková kniha Státního ústředního archivu, odd. býv. Archiv země České (dále: PK) Kutná Hora 165, str. 590 „Häusel auf dem Dominical = Grunde im Erbpacht“.

⁴ Archiv český (dále: AČ) XII 42: a za Václava lovčího jsou některá jitra od pana Voka z Rožmberka JMstí lidem prodána, ještě jsou jim za to listy od JMstí dány, a někteří jsou listuov nebrali.

ve významu „nově zkulturnované místo, klučenina, kopanina“). Název sám není pro češtinu příliš vhodný, protože „jitra“ — zákupy byla počítána na jitra — plošnou míru (Morgen), avšak byl zřejmě vžitý a proto bude třeba se ho i nadále přidržovat.

Problematika nemovitostí zakoupených na dominikálu se jeví být značně složitější pro dobu před polovinou 17. století než po ní. Teprve berní rula totiž stabilisovala pojmy „dominikálu“ a „rustikálu“ v jejich běžném dnešním chápání v souvislosti s daňovou soustavou. Předtím jde o především ekonomické rozlišování hospodářství jednak na režijní vrchnostenská (francký Salland), jednak na poddanská (francký Huf-land). Dokud nebude podán právnicky precisní obraz kolonisace, nebude možno s jistotou říci, nakolik se zákupy „dominikálu“ v tomto smyslu nestaly automaticky „rustikálem“ a nakolik podržely na rozdíl od půdy obhospodařované poddaným v běžných formách povahu odlišnou. Pro 16. století u nás můžeme konstatovat, že se zakoupeným rustikálním statkem jsou spojena klasická omezení dispoziční a klasické povinnosti (platy, roboty). Proti tomu zakoupený dominikál je obvykle menším celkem půdy výrobně méněcenné, (pustina, les, vzdálené oblasti) a v hospodářství má jen funkci jakéhosi doplňku rustikálu;⁵ jím obdařený zemědělec vykonává na prospěch vrchnosti všechny významné služby z titulu držby hlavního rustikálního statku. Samostatnou jednotkou (bez příslušnosti k rustikální usedlosti) je zakoupený dominikál až v 17. století, a to u osob ve vesnické společnosti buď méně významných, jež jsou obvykle jinak vázány na vrchnost v jejím režijním hospodářství a tak jí určité služby stejně prokazují, nebo u osob, jejichž činnost je jinak v obecném zájmu (řemeslníci), nebo konečně u osob hospodářsky tak slabých, že se u nich o běžné povinnosti hospodářů na rustikále ani jednat nemohlo. Jak dává tušit kusý materiál z 16. století, lišil se dominikální nákup od rustikálního tím, že *vrchnost si původně k němu zachovala rozsáhlejší oprávnění, patrně proto, že se nadále chápe jako součást jejího bezprostředního majetku* (o tom dále v § 4). V 17. století si však vrchnost už výslovně k propůjčenému statku vyhrazuje toliko dominium directum, „zvůli“ či „panství“.⁶ Základem odlišení rustikálu a dominikálu však patrně i v starší době byla skutečnost, plně se uplat-

⁵ Charakteristicky používá rejstřík náchodské dominikální půdy (viz pozn. 20) vedle termínu „pustina“ i výraz „náměrek“, např. f 28a: o pustinu i s náměrkem, f A 14a: o pustinu i o náměrek, f B 1b: náměrek aneb pustina. Příslušnost méněcenné půdy k základnímu rustikálnímu statku ukazuje zápis tamtéž f 3a: koupil jest Elichman půl pustiny, kteráž k statku jeho přísluší. Totéž prokazuje fakt, že na Náchodsku se v polovině 17. století nejstarší pustiny toliko zakupují, ale nic se z nich formou dávek dál neplatí (tab. IV).

⁶ Státní archiv Třeboň, fond Nové Hradky, HA 2179 (1613): Nebo na sobě již na takovém gruntu nic víceji nepozůstávají, než toliko samou vůlí a panství. — Stejně v dalších listinách (2180, 2181a atd.).

nivší od berní ruly, že *dominikál nepodléhal státní dani*, ač prameny, jež zatím máme k dispozici, to pro tuto starší dobu nepraví nikde výslovně. Literatura o daňové soustavě se k tomuto tématu nevyjadřuje.⁷ Zde bude nutno ještě mnohé objasnit. Významně nápomocno tu nepochybně bude studium právní úpravy poměrů na krčmách, mlýnech a kovárnách. Jinak v našem materiálu těsnou souvislost zakoupeného dominikálu a rustikálu ukazuje r. 1558 případ jakéhosi Ducháče z Poříčí na Náchodsku (nutnost nového zákupu);⁸ tam se ostatně se zakoupeným dominikálem nakládalo stejně jako s rustikálem v jiném případě ve Lhotě při řízení o náhradách ze škod, vzniklých zatopením půdy rybníkem.⁹

Pokud jde o nákupy na vrchnostenské půdě, lze jich porůznu nalézt od poloviny 16. století celou řadu v četných pozemkových knihách. Zřetelně se z nich zračí *úplná obdoba se zakoupenými statky rustikálními*. Někdy ovšem není možno povahu gruntu konstatovat s úplnou jistotou. Z ojedinělých případů tohoto právního poměru je třeba na prvním místě uvést záznam z r. 1557, podle něhož byl na panství špitálu pod Karlovým mostem patrně vrchnostenskou půdou dovybaven za 200 kop 40 gr. Pavel Skalník a na nově propůjčené pozemky mu byl vydán hamfešt.¹⁰ R. 1570 je taková „dvorská půda“, aniž však je blíže vysvětlena její povaha, prodána v Ďáblicích u Prahy jako součást někdejšího statku Michala Nápravníka Vítu Skřivanovi.¹¹ V Bilichově na Slánsku je k r. 1592 v pozemkové knize zapsán „dvůr panský, na kterém jest někdy Petr Čáp seděl“, avšak bez jakékoli další zmínky.¹² Na třeboňském panství patří r. 1651 jakémusi Martinovi „chalupa na Vrátného na lesích“ v ceně 22 kop, se

⁷ O. Placht, *České daně 1517—1652*, Praha 1924, 108 ad.; Vl. Klecanda, *O daňovém zatížení poddaných v Čechách v první polovině XVI. století*, in: *Od pravěku k dnešku* I, Praha 1930, 405—13; J. Pekař, *České katastry 1654—1789*, Praha 1932, 57—62; M. Volf, *Nástin správy české berně v době předbělohorské*, in: *Sněmy české XI/2*, Praha 1954, 81, 106—7.

⁸ NáchR (viz pozn. 30), f C 7a: Ducháč o pustíně, která leží podle rolí jeho až k rybníčkům Brněnským panským zprávu dává, že by již prve koupiti měl od Vaňka Káně, což se pak našlo v hlavních registrech, že s té pustiny v Brněm plat položen na statku Vaňka Káně, kterýž on Ducháč od několika let platí; poněvadž toho se v registrech gruntovních nenašlo, od koho ji koupil, z příčiny takové znovu ji podle jiných koupil.

⁹ NáchR (viz pozn. 20), f 11a: Zápis lhoteckech (!) soused, kteří drží pustiny oddané zatopení rybníkem kosteleckým a kteréž sou rozděleny k jednomu každému statku, jakž jest jim to vymezeno na šest dílů a z toho jim plat uložen.

¹⁰ Archiv města Prahy (dále: AMP) 2912, f 43a: Pavel Kameník z Humenné skály, poddaný náš, učinil, kterak by v živnosti své jsouce na gruntech našich veliké zkažení měl, a nemoha se, manželku i dítek svých živností náležitou opatřiti, zvláště nemalý náklad na vystavení gruntu v té skále učinivše, aby snad budoucně k škodě další nepřišel, žádal jest nás z poníženosti, abychom jemu tu lásku a milost učinili a dědiny některé (!), náležející nám, kderé (!) slovou humenecké, k gruntu jeho, kterýž (!) v též skále na svůj náklad vystavěl, dědičně pod plat vysadili a dali i prodali.

¹¹ AMP 291, f 84b (zmatená fáze): Prodáno mu s těmito svršky, předně se vším vobilím, což ho koli pán Buoh buďto na dědinách dvorských, a těch což jich koli pán Buoh buďto na dědinách dvorských (!) (a ty což jich koli jest, ty se v tento zápis nepojímají, neb se nikdy s tou nápravou, jako při jiných sedlských dvořích neprodávají atd.).

¹² PK Slaný 172, f 44a.

závdavkem 6 kop a roční splátkou ve výši 1 kopy jako „náležité místo k zámku zdejšímu“¹³ a podobnou chalupu má na Tzichavovře (!?) téhož roku nějaký Martin Uhlíř.¹⁴ V Bezděkově na Klatovsku má r. 1658 zakoupenou dominikální chalupu s 5 strychy polí a poskytující 2½ vozu sena z luk Václav Kotník.¹⁵ Nejlepší zprávou je r. 1689 zápis koupě „chalupy ze dvora“ Václavem Šaldou ve Vrátkově na panství černokosteleckém. Tento poddaný koupil za 10 kop místo k chalupě, za 13 kop 40 gr. staré zdi, za 15 kop sklenutý sklípek, za 9 kop klenutá vrata s dvířky, společná s Matějem Balšánkem, za 4 kopy zahradu o 8 záhonech a za 1 kopy jeden štěp za ní, celkem vše za 52 kopy 40 gr.; po projití lhůty tři let má splácet tuto sumu po 2 kopách ročně a „tak jako jiní chalupníci robotu zastávají“.¹⁶ Pozemková kniha obsahuje pak dále pět podobných zápisů r. 1700.¹⁷

Ojedinelé údaje o dominikálních chalupách jistě v hojné míře rozmnoží další průzkum. Plastický obrázek celé instituce však umožňuje jediné studium těch oblastí, kde akce tohoto druhu byly podnikány na široké základně, takže pro zakoupený dominikál byly pořizovány *zvláštní pozemkové knihy*. Náběhem k nim je rejstřík novohradských „jiter“ z r. 1559¹⁸ a rejstřík semilského panství z r. 1616.¹⁹ Nejstarší takovou knihou je kniha náchodského panství z r. 1558.²⁰ Druhou takovou knihou v české oblasti je kniha litomyšlského panství ze sedmdesátých let 17. století,²¹ doplněná hojným průvodním materiálem vrchnostenské kanceláře.²² K největšímu rozšíření dominikálních zákupů však došlo v jižních Čechách, z jejichž německé oblasti jsou zachovány „jiterní“ knihy především z panství rožmberského, jedna z r. 1573,²³ k níž se pojí menší celek listinného materiálu,²⁴ druhá z třicátých let 17. století²⁵ a třetí ze sklonku téhož století.²⁶ Z novohradského panství pochází pozemková kniha

¹³ Stát. archiv Třeboň, červ. I A 5 AU 12, f 320a.

¹⁴ Tamtéž 328a.

¹⁵ PK Klatovy 240, str. 41.

¹⁶ PK Kostelec nad Černými lesy 24, f 171Fa.

¹⁷ Tamtéž 171Fb ad.

¹⁸ „Registra obnovený jiter starých a přiměřený nových i zákup dán z nich a plat při nich 1559“, jež jsou přílohou register hlavních ložních z r. 1564 ve stát. archivu Třeboň, fond Nové Hradky, HA 2309; dále: NHR.

¹⁹ „Rejstřík poznamenání, co jest komu a jakých kopanin a polomenin i plana (!) kromě lesu prodáno a od lesu odcejchováno, což žádného užitku nenašlo, v letu 1616 ve středu před a po svatém Bartoloměji v přítomnosti hajných“ (příloha in: Stát. ústř. archiv KK 1766); dále: SemR.

²⁰ „Registrum pustín rozprodaných po panství Náchodském“ (Stát. archiv Náchod, Fideikomiss 29.230b); dále: NáchR.

²¹ PK Litomyšl 29; dále: Lit.

²² Stát. archiv Litomyšl, fond Velkostatek Litomyšl; dále: VelkLit.

²³ Stát. archiv Třeboň, fond Nové Hradky HA 2509, krab. 272; dále: RožmbJK 1573.

²⁴ Tamtéž, dále: RožmbList.

²⁵ Tamtéž krab. 273; dále: RožmbJK 1630.

²⁶ Tamtéž krab. 271; dále: RožmbJK 1690.

z třicátých let 17. století.²⁷ Vedle těchto souvislých oblastí dominikální kolonisace bude jistě možno v Čechách nalézt i jiné další.

Zřizování dominikálních chalup má nepochybně povahu *kolonisace*, neboť především se tu osidluje půda méně kvalitní, lesní a odlehlá zemědělská.²⁸ Menší hodnotu propůjčované půdy vyjadřují už samotné uvedené názvy jejích soupisů jak na panství náchodském, tak semilském. Případ Tomáše Mikulova z Makova na Semilsku ukazuje toto kolonizační úsilí zvláště dobře.²⁹ Na Litomyšlsku nová kultivace půdy směřovala především k získání nových polí, resp. zahrad a domků. Na Semilsku jde v několika případech o nové kamenolomy (tab. III). Proti tomu v jižních Čechách převažují louky, zmiňuje se pastvinářský charakter „jiter“,³⁰ hojné jsou parcely porostlé lesem,³¹ ale nechybějí ovšem ani údaje i o polních „jitrech“ této oblasti.³² Většinou jsou zde na rozdíl od Litomyšlska pouhé pozemky, stavby se vyskytují ojediněle.³³

Kolonisace dominikální půdy se děje v jakýchsi vlnách: vždy se osidluje určitý komplex půdy ve stejném časovém údobí. To je patrné zvláště na Litomyšlsku (tab. I), ale podobně je tomu i na Rožmbersku.³⁴ Někdy sám usedlík žádá o rozšíření dosavadní parcely.³⁵ Přitom nejde jen o účast těch osob z rychle se množícího obyvatelstva, které žádné pozemky neměly, nýbrž i o další rozšiřování hospodářství rustikálních sedláků lánových. Jak nám dokládají zvláště jihočeská „jitra“, kupila se velmi často v jedné ruce řada parcel.³⁶ Litomyšlské seznamy chalupníků ukazují, jak podstatnou složkou byly jednak osoby nějak spojené s rejižním hospodářstvím vrchnosti (čeledi, hajní), jednak řemeslníci.³⁷ Na Rožmbersku je tento obraz méně výrazný.³⁸ Ve vlnách sem docházely zřejmě osoby z cizích panství, neboť často odděleně od ostatních zápisů jsou vedeni jako „Ausländer“. ³⁹ Ačkoli osídlení těchto zemí je převážně

²⁷ Stát. archiv Třeboň, fond Nové Hraď 20/II 2192; dále: NHrJK.

²⁸ E. Janoušek, Zemědělská a lesní výroba a sociálně hospodářské postavení venkovského lidu, Sborník Čs. akademie zemědělských věd — oddíl Historie a musejnictví 30, Praha 1957, 6.

²⁹ SemR f 4b: Tomáš Mikulův, což od několika let předělal a z toho nic neplatil, od potoku makovského též k mezi Bartoně Kuny, vyseje se do 4 kor., za to dáti má 20 kop. Zavdati 4 kopy, placení po 2½ kopách.

³⁰ Např. NHrJK f 129a: Viehereydt.

³¹ RožmbList 20/6 1958: Gehölz Reuth, 30/10 1649: Holz- un Weydt Brieff.

³² NHrJK f 167a: ain fuhr Hey und der Ackher auf 3 Mezen Khorn.

³³ Např. RožmbJK 1690, f 222a: sambt der Behausung.

³⁴ RožmbJK 1573, f 206a ad. (1612 ad.).

³⁵ RožmbJK 1630, f 20a (1674).

³⁶ Janoušek, Zemědělská a lesnická výroba 6.

³⁷ VelkLit B I 6d 3561 ad.

³⁸ Např. RožmbList z r. 1710.

³⁹ RožmbJK 1573, f 40—43; RožmbJK 1630, f 312—59.

německé, tu a tam se objeví české jméno.⁴⁰ Na Náchodsku je jednou doložena držba dominikálního pozemku příslušníkem vyššího stavu.⁴¹

§ 2: Formální stránka zákupní smlouvy

Na panstvích, kde dominikální usedlosti byly zakládány v menších rozměrech, jsou jejich zápisy, jak už bylo ukázáno, poznamenány *ojediněle v běžných pozemkových knihách*. Z Jindřichohradecka se zachovaly jednotlivé *zápisy smluv na „jitra“* deklaratorní povahy (nikoli konstitutivní smlouvy).⁴² Jinak však všude tam, kde došlo k zakládání v rozměrech větších, vedly se, jak jsou toho dokladem uvedené knihy z Náchodska, Litomyšlska, Rožmberska a Novohradsko, *zvláštní knihy pozemkové i účetní*. Účetní knihy,⁴³ kde se poznamenávaly konkrétní příjmy z jednotlivých chalup, nejsou předmětem našeho studia.

Pro instituci knih pozemkových je důležité, že podkladem pro jejich zřízení jsou *listiny na dominikální půdu, které tvoří základ pro zápis*. Na Rožmbersku a Novohradsku se zápisy v jiterních knihách zcela běžně odvolávají na starší švamberké smluvní listiny. V dalším se potom mladší knihovní zápisy odvolávají na knihovní zápisy starší.⁴⁴ Ve světle širšího historického vývoje je při posuzování *jiterních listin* mimořádně důležité konstatování toho, že jsou *úplnými obdobami zákupních listin emfyteutického práva z časů kolonisace ve 13. století*. Novohradský materiál ukazuje, že většina jiterních listin je adresována individuálním příjemcům, avšak vedle toho řadu z nich dostává najednou, zřejmě na „jitra“ navzájem sousedící, několik jmenovitě určených osob.⁴⁵ V jiterních knihách je nemovitost individualisována co do polohy a výměry, uvedena zákupní částka, určují se povinnosti a oprávnění a výslovně se poznamenává, že listina je instrumentem pro převod nemovitosti.⁴⁶ Tato

⁴⁰ Např. NHrJK f 69a: Řehoř Pachloupka, 123b: Jan Vrabec, 129a: Lorenc Vařroučka, 225a: Matěj Petřík, 347a: Mikuláš Syrovátko, 401a: Bartoš Jemický.

⁴¹ NáchR f 85a: páni Radečtí, f B 28a: paní Anna z Rokytína.

⁴² Podle informace J. Petráně; materiál mi zůstal nedostupný.

⁴³ RožmbList, „Vorläufiger Extrakt“ ex RožmbJK 1573.

⁴⁴ RožmbJK 1690, f 1a (1702): Vermög hierüber in Henden habenden Brief, an sich gebracht inhalt alten Geraither Buchs folio 1.

⁴⁵ Státní archiv Třeboň, fond Nové Hradky, HA 2180, 2181ab, 2186, 2187.

⁴⁶ Stručněji formulovaná česká jiterní listina:

(uvedený fond N. Hradky, HA 2179)

Já, Jan Jiří ze Švamberka, na Vorlíku, Ronšperce, Nových Hradech, Rožmberce, Libějovicích a Zvíkově, Jeho Milostí Císaře rada, známé činím tímto listem všem obecně, že jsem prodal a mocí listu tohoto prodávám k vlastnímu jmění, držení a dědičnému užívání dvě louky jiterní na panství mém novohradském v hájemství soběnovským, podle samých Besenic ležící, za tři kopy a čtyřiceti gr. míš., a to robotnému Ambrožovi Štěpánkovi, z též vsi Besenic poddanému mému věrnému milému. Z kterýchžto on, též dědicové a budoucí jeho i ten každý, kdož by po něm takových luk v držení byl, má mně, též dědicům a budoucím mým, do důchodův nadepsaného panství mého Novohradského každoročně na den

poslední skutečnost dává zřetelně najevo, že *listina je svou povahou ještě po středověkém způsobu svého druhu cenným papírem*, neboť právo jest s ní ztotožněno, na ni vázáno, v ní materialisováno. Proto se poznamenává, byla-li listina zničena, např. když shořela.⁴⁷ Přes tento formalismus jsou ovšem případy, kdy listina neexistuje a právo přece se přesto přiznává.⁴⁸ R. 1681 bylo přiznání práva Rozině Studeneerové v Petřejevě (Pretschlag) výslovně opřeno o faktický výkon práva, projevený ovšem především řádným placením úroku.⁴⁹

Vedle listin mají formální povahu i knihy. Podle třeboňských „jiter-

Svatého Havla platiti platu stálého a věčného dvamecítma grošův míš. A když se tomu od něho stane, tehdy bude moci již dotčené louky odkázati, prodati nebo dáti, komu se mu koliv líbiti bude, však na panství toliko mém, a jinde nic, a takové vzdání a prodání, aby se při rejstřích mých Novohradských před hejtmanem neb písařem mým nynějším i budoucím dalo. Nebo na sobě již na takovém gruntu nic víceji nepozůstávají, než toliko samou zvůli a panství. Pro lepší toho jistotu pečť mou k tomuto listu dal sem přivěsiti. Jehož datum na Třeboni v středu den Svatého Havla, léta šestnáctistého třináctého.

(Další vzor viz na fotokopii.)

Šíře formulovaná německá jiterní listina:

(RožmbList 30/11 1586)

Wir Wilhalm (!) regirunder (!) Herr des Hauss Rossenberg, der Cron Behamb Obrister Burgraff, thun Kundt für uns selbst, unsern Erben und Nachkummen mit dissen Prieff öffentlich vormenigklichen, wo der überlessen und angehördt würdt: Noch dem unsser Herrschaft Rosenberg Unterthanen und liben Getreye Märtil von Eucken: ein Reith Holst fingst Morgen aussgezeigt zu der einen an Ogalt neben des Stöckl Reither doselbst (!), zu den andern Seiten: neben der Stross, so durch den Ogalt gehet, dess Herrn Obbengründten von Hohenfurth gelegen: welches mir auf sein gehorsames (!) Ansuchen und Biten ihme auss dem toden Fahl begeben und umb ein Suma Gelt nemlichen virzehen Schock meissnisch khafflichen (!) an sich zu wendten zu gelassen. Die weillen er uns auch solches Gelt in unser Camer Lanth der eingebrachten Rendtregister völlig entrichtet, willen (!) wir ihm engegen (!) des benebten Reithss ein Croff disses Prieff vorgewissen, also dass er, seine Erben und Nachkamen dessen ihres Gefallenss geniessen mäthe (!): jedoch mit hernach ermelten Vorbehalt: dass sie ahme (!) unsseren sonderlichen Consens bei Verlass des Reiths und ernstlicher Straff niht (!) ferrner (!) raumen noch ausszureithern befuget dess gleichen umss jährlichen Rendtmeister auf Rossenberg: zehen Groschen Zinss unterschiedlich zu Sanct Georgen Tag fünff Groschen und auf Sanct Gallen Tag fünff Groschen alles meissnisch imer (!) zu werndte entrichten sollen, alssdan sein sie vollmächtig abgedachter Märtil, er und die seinen dasselbe Reith zu gebrauchen: vergeben, verkauffen, versetzen, verwechseln und vorderstirn, es sei bey gesunden Teil oder an toden beth bekhreftiget mit einer Stadt oder Mark (!) Insigl auf gerichteten Verschreibungen dem so ihnen gefollig (!) ist und liebet, auss denen Personen die in unsser Herrschaft gesessen und uns mit Unterthanigkeit verpflichtet weren, ahne unss und unsern Erben und Nachkamen einigerley Verhindternussen. Dorzu (!) mögen sie die, welchen dissen Brieff mit einen solchen gueten Willen, wie oben gemeltet, inhalten, aller disser Freyheit und Begnadtungen hier eingeleibt an massen und betragen. In Urkundt hoben wir unss hiermit unsern eigner Handt unterschriben und unsern mittern (!) Insigl heranhangete verfürtigen (!) lassen. Beschehen usw.

⁴⁷ NhrJK f 288a: der Freybrief aber verprunnen sein solle.

⁴⁸ RožmbJK 1630, f 273a: Kein Originalbrief aber ist uber disses Reuth ausgehendiget, allein Sebastian Putzhöpl ist rechter Besitz und Inhaber. Shodně tamtéž f 330a, 333a atd.

⁴⁹ RožmbJK 1630, f 355a: allein hat dies Gereut keinen Brieff, und kan (!) die Ursach (!) nicht remonithiert werden, worumben dasselbe mit keinen Brief versehen und auch weder in dizes noch in alte (!) Reuterbuch nicht eingetragen worden, nur in Consideration, das der Reuterzins allezeit richtig erlegt, und under dem anderen im Gericht Malsching fallenden Reuterzins zur Herrschaft entrichtet worden, wird dises Gereuth hiemit aniecz alher eingeschriben.

ních pravidel" z r. 1496 je postoupení „jitra" u osoby bez dědiců vázáno na formální smlouvu před úřadem a zápis do rejstříku; jinak se pozemek stává odúmrtí.⁵⁰ Uveden byl už případ onoho Ducháče z Poříčí na Náchodsku, který se r. 1558 při nedostatku zápisu musil zakoupit znovu.⁵¹ Jednou do knih omylem jako „jitro" zapsaný obecní pozemek (eigenthumblich gehörig) v Soběnově (Ömau) nebyl znovu vypsán, nýbrž obci nahrazen pozemkem jiným, k výhodě vrchnosti však na rozdíl od předešlého zatíženým platem.⁵²

Ve srovnání se zápisy v rustikálních pozemkových knihách jsou zápisy v dominikálních pozemkových knihách převážně stručné, jak to do svědčují doklady z Litomyšlska⁵³ i Nových Hradů.⁵⁴ Mimořádně stručné jsou zápisy na semilském panství.⁵⁵ Pěknou obdobou starších rustikálních zápisů i svým slovním zněním jsou dominikální zápisy náchodské.⁵⁶ Delší zápisy, obsahově obdobné zápisům rustikálních gruntů, byly obvyklé na Rožmbersku, zvláště ovšem od konce 17. stol. a v 18. stol., jak je to pak ještě zřetelnější v pozemkových knihách rustikálních. Popis povrchu parcel mají zápisy semilské⁵⁷ a novohradské.⁵⁸ Kde nejde o kolonizaci stavební, je fakt, že v konkrétním případě se zápis týče domku či mlýna, zvláště poznamenan, např. na Náchodsku.⁵⁹

Přes všechnu evidenci se ovšem mohlo stát, že určitý pozemek z této

⁵⁰ AČ XXII 43: Item kdož by na lůku jitrnú koupenú list měl, nemajíc žádného dědice svého, a tu lůku jitrnú že by komu prodal vedlé znění listu, a tu lůku jitrnú u register jitrních tomu, ktož ji koupil, by nevzdal, ani mu ji nepřipsal do register, a v tom že by umřel, ktož tu lůku prodal: tehda ta lůka jitrní již prodaná má zase na JMst spadnutí.

⁵¹ Viz pozn. 8.

⁵² NHrJK f 129ab.

⁵³ Lit. f 123a: Adam Šlejška 1696 dne 11 Januarij ujal a koupil chalupu nákladem JVHrMti vystavenou za sumu 40 kop, na to zavdati má 2 kopy, roční placení po 1 kopě, ouroku při Stým Jiří a při Stým Havle 5 gr., Contribucí ročně 24 kr. a jednu štku přize napřisti... a za robotu 1 kopu do důchodu odváděti.

⁵⁴ NHrJK f 55a: Mathias Wiktorin, 3 Mg 2 Schn; 36 Gr. Dieses Wisl ist noch dem Thoman Paussen zu Zetering von Herrn Georg von Schwandberg Ao 1615 den Tag Galli erkaufft worden umb 1 Sch. Ligt an Georgen Burchmayr zu Zetiring Kauffes Zins Stuck, und sein des Mathies Victorin anderen Khaffen Zünss Stuck. Halt 4 Morgen und Schnur, heigt Hey 1 Fuohr.

⁵⁵ SemR f 1a: Jan Koňákův kus pole se 3 v. za 8 kop, zavdati má 3 kopy, na roky po 1 kopě, ouroku každého dání po 6 gr. — Poněkud širší zápis viz v pozn. 26.

⁵⁶ NáchR f 1a: Zápis Martina Kučery ze Zliče. Léta 55 v outerý po sv. Urbanu Martin Kučera koupil jest od pana Mikuláše Štana na místě JMti Pána pana Albrechta z Šmiřic za kopanici pod Zličí, jakž jemu vyměřeno k statku svému, dědičně za 50 k. miš. Platiti má počíti o soudě nejprv příštím Skalickém po 3 k. miš. až do vyplnění té sumy. A ty peníze náležejí k ruce Jeho Mti pána do komory. (Poslední věta jinde chybí, rovněž popis polohy bývá stručnější. Od r. 1558 je připojen stručný výčet povinností: Ouroku každého platiti má atd.)

⁵⁷ SemR f 1a: kus bahnin, 3a: skaliště, chrásť, 4a: skalovitá země, palouček.

⁵⁸ NHrJK f 6b: ist eine gute Vlehwende, 12b: ein Wis etwas verwachsen, 16a: erschrecklich steinig, 112b: standisch, 149a: sehr steinig und stöckhig.

⁵⁹ NáchR f A9a: chalupa Jakuba Šafropaule z Bohuslavic: mlýn Jana Bulička ve Žďárech (f C16a).

Švamberšká „jiterní“ listina z r. 1616

(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hrady, HA 2188, 308 X 252 mm)

evidence vyšel, zejména díky neužívání.⁶⁰ Jinak i knihy samy nebyly často vedeny s přesností úplnou. Chybí poznamenání právní kvality gruntu, takže zjištění, zda jde o usedlost zakoupenou nebo nezakoupenou je nutno vyvodit z faktu nezvyšování nebo zvyšování úroku.⁶¹ Někde nejsou data o původních úrocích a teprve při přeměřování se zapisují do knihy.⁶²

§ 3: C e n a, z á v d a v e k, s p l á t k y

Cenu zakoupené nemovitosti na dominikále není možno posoudit zcela objektivně, neboť — s výjimkou jednoho údaje z Černokostelecka, kde je rozepsán inventář s cenami jednotlivých kusů⁶³ — nikdy nejsou známy všechny faktory, které cenu spoluurčují. Semilské (tab. III) a novohradské ceny nedovolují vyvodit žádný závěr. Proti tomu v rožmberské „jiterní“ knize z r. 1573 lze pozorovat závislost ceny na výměře (tab. V); jedno jitro půdy zde stálo průměrně něco málo přes 2 kopy; položky č. 7 a 8 vybočují z linie, zřejmě proto, že zde hrály roli faktory jiné, asi větší či menší úrodnost půdy. Na Litomyšlsku (tab. I) lze naopak pouze podle cen soudit na rozsah stavby a pozemku. Protože však chybějí údaje o výměře, je tento soud velmi labilní. Lze konstatovat, že v průběhu doby ceny stoupají; první stokopové chalupy se objevují až v devadesátých letech 17. století, předtím se cena pohybuje mezi 40 a 80 kopami. Je ovšem otázka nakolik je tento vzestup způsobován poklesem kupní síly peněz, nakolik je cena zvyšována růstem poptávky a nakolik konečně jde opravdu o zvětšování budov nebo parcel. Na poměr rozsahu polí a ceny stavby ukazuje praxe v případech z počátku 18. století, kdy nákup se týká toliko polností a stavení si nový hospodář buduje vlastním nákladem. V takových případech se z celkové ceny 60 kop sráží 10 kop jako hodnota stavby.⁶⁴

Ojediněle se zaznamenávají nadprůměrně a podprůměrně drahé usedlosti. Tak v letech 1591—2 se na Rožmbersku prodává polovina jitra za 50 kop,⁶⁵ na sklonku 17. století existují „jitra“ za 140, 150 a 180 zl.,⁶⁶ r. 1697 je známo jedno „jitro“ za 300 zl.⁶⁷ a r. 1710 „jitro“ v rozsahu 8 jiter docela za 345 zl.⁶⁸ Na Litomyšlsku v nejvyšší známé ceně koupil r. 1691

⁶⁰ NHrJK f 123a: Von dissen Gemain Holtz ist der Gemain, nach Bericht des Fridrich Opekher, nichts wissendt. ... so von den Pauern nit genuzet werden, umb weillen selbige solche nit wissen, wo sye ligen.

⁶¹ Ve prospěch prvé eventuality např. NHrJK f 82a—86b.

⁶² Např. NHrJK f 105b, 106ab; RožmbJK 1630, f 45a.

⁶³ PK Kostelec nad Černými lesy 24, f 171Fa.

⁶⁴ Lit. f 481a (1708), 511a (1721).

⁶⁵ RožmbJK 1573, f 99b.

⁶⁶ RožmbJK 1630, f 40a, 48a, 68a.

⁶⁷ Tamtéž 321a.

⁶⁸ RožmbJK 1690, f 321a.

hospodu u Heřmanic Jan Hubáček od vrchnosti za 150 kop.⁶⁹ Proti tomu odtamtud máme doklady ze zlomu 17. a 18. století na prodej chalup za pouhých 30, 25 a 20 kop.⁷⁰

V jednom případě (r. 1723) byla provedena srážka 5 kop z prodejní ceny, protože nemovitost nebyla vybavena potřebným inventářem.⁷¹ Z Hamerska na semilském panství máme z r. 1616 doklad, že cena louky byla stanovena in eventum pro případ budoucího prodeje.⁷²

Jako na rustikálních gruntech se stejně i cena dominikálních chalup splácí tak, že kupující podává *závdavek* a zbytek ceny pak doplatí ve formě *ročních splátek*. Výjimečně za *hotové* koupil „pustinu“ v Radči na Náchodsku r. 1586 za 49 kop Kašpar Johnů⁷³ nebo r. 1731 za 100 kop chalupu na Dubince na Litomyšlsku Jan Povolný.⁷⁴

Závdavek se nepraktikoval na náchodském panství (s jedinou výjimkou koupě od poddaného, nikoli vrchností⁷⁵) a v německé oblasti jižních Čech. Semilský rejstřík ukazuje, jak tam téměř pravidelně tvoří čtvrtinu zákupní ceny (tab. III). Pro Litomyšlsko je charakteristická jeho relativní nízkost, obvykle 2—4 kopy (tab. I), tj. méně než desetina a často dvacetina ceny. Vyšší částky jsou ojedinělé, jako např. 6 kop v případě Jana Havránka v Cerekvici.⁷⁶ Jinak jsou *vyšší závdavky doloženy jen na základě zvláštního titulu*. Ve třech případech při sumě od 7 do 11½ kopy jde o prodej předchozím držitelem, ne vrchností.⁷⁷ 12 kop zaplatil v Nedošíně Mikuláš Hajný jako *závdavek* za hospodu,⁷⁸ tedy podnik výnosnější, než jakým je běžná usedlost. Jan Kolda pak u tisovského ovčína platil 10 kop, avšak proto asi cena celé chalupy byla stanovena nízko, na 30 kop.⁷⁹ Až v 18. století se výše *závdavku* zvyšuje. R. 1744 dal Pavel Janoušek za chalupu u tisovského ovčína *závdavkem* 30 kop⁸⁰ a r. 1731 Jan Povolný koupil na Dubince, jak řečeno, chalupu za 100 kop *hotově*.⁸¹ Běžné placení malého *závdavku* ukazuje průkazně, že na dominikále se zakupovali na Litomyšlsku příslušníci chudiny.

Roční splátky jsou relativně vysoké na Semilsku, neboť tam zákupní ceny jsou značně nízké (tab. III). Proti tomu nízké roční splátky převažují na Náchodsku a zvláště na Litomyšlsku. Tam běžná výše nepřesa-

⁶⁹ Lit. f 436a.

⁷⁰ Lit. f 243a (1699), 555a (1703), 410a (1698).

⁷¹ Lit. f 11a.

⁷² SemR f 1a: Louka babřovská za 10 kop, ouroku každého dání po 7½ gr., kdo ji kupovati bude.

⁷³ NáchR f 99a.

⁷⁴ Lit. f 576a.

⁷⁵ NáchR f C 17b (1558), Adam Němec od šafáře Němečka v Sedmákovcích.

⁷⁶ Lit. f 547a (1674).

⁷⁷ Tab. I, č. 8, 13 a 46.

⁷⁸ Lit. f 382a (1677).

⁷⁹ Lit. f 303b (1697).

⁸⁰ Lit. f 309a.

⁸¹ Lit. f 576a.

huje 2 kopy (tab. I). Jiná byla proti tomu situace na Rožmbersku, odkud jsou známy splátky ve výši 10 kop už v letech 1591–2;⁸² to je dokladem, že tam nešlo o umístění nadbytečného přírůstku živých duší na dominikále, nýbrž expansi mohovitých sedláků s kapitálem. Změna ve výši platby se zaznamenává r. 1723 z Litomyšlska (bez udání vsi), kde koupil za 50 kop (se srážkou 5 kop za nedodání inventáře) Václav Svoboda chalupu od Ferdinanda Wagnera a měl mu, zaplativ závdavkem 10 kop, dopláct do jeho smrti po 2 kopách a poté jeho dědicům po 1½ kopě.⁸³ V Batňovicích na náchodském panství naopak měl kupující Hanuš Futar nebo jeho dědicové prodávajícímu Bartoňovi do smrti splácet ze 40 kop jednu kopu, po jeho smrti však 2 kopy.⁸⁴

§ 4: Základní práva

Pro určení právního postavení poddaného na zakoupené dominikální půdě je charakteristické občasné označení jeho pozemku v jihočeských „jiterních“ knihách jako „Freistück“ nebo „Freireuth“. *Vlastník zakoupené dominikální nemovitosti se svými právy zcela rovná zakoupenému rustikalistovi* a jeho poměr i do nejmenších detailů je obdobou právního postavení tohoto v literatuře daleko již známějšího sedláka.

Rozsah práv je určen onou typickou *enumerací klausulí*, jež vyjmenovává *užívání, požívání, zcizení a případně dědické pořízení*.⁸⁵ Volnosti nakládání nemovitostí nasvědčuje, že na Rožmbersku r. 1726 jakýsi Vilém Hangster, nejsa spokojen se svým „jitrem“, je vrchnosti dohodou vrátil a dostal zpět zákupní peníz ve výši 35 kop.⁸⁶ Povinnost stavět je známa z usedlosti Jana Volhejna v Kostelci na náchodském panství.⁸⁷ Dokladem živého obchodu s „jitry“ je zejména rožmberská „jiterní“ kniha z třicátých let 17. století, jež v krátkých záznamech obsahuje stovky těchto převodů. Zcela ojediněle se vyskytuje r. 1673 v Ořešíně toliko doživotní držba „jitra“, které farář Vavřinec Joannides prodal Melchiorovi Summerauerovi, po jehož smrti má pozemek připadnout vrchnosti;⁸⁸ není však vyloučeno, že k modifikaci obvyklého jinak poměru zde dochází vzhledem k osobě farářově. Proti tomu je nepochybné, že např. na Třeboňsku *koncem 15. století mohla vrchnost, navrátilši zaplacený*

⁸² RožmbJK 1573, f 99b.

⁸³ Lit. f 11a.

⁸⁴ NáchR f 52a.

⁸⁵ Viz pozn. 42; jinak např. RožbList 20/6 1598 nebo RožmbJK 1690, f 66a.

⁸⁶ RožmbList 28/2 1726.

⁸⁷ NáchR f A/30a: A na tý se má vystavěti.

⁸⁸ Listina z 22/9 1673, vložená in RožmbJK 1573 za f 39: das er sich in seinen neues aufgebautes Heisl in seinen erkaufften Freystuck beziehen, und nur auf sein Leib wonhafft sein mog (!); nach Dott (!) desen (!) sol solliches Heisl auf Guet heisen der Obrigkeit hin witterumb.

obnos a náhradu za zlepšení, volně „jitro“ zase odnímat.⁸⁹ Novohradský rejstřík z r. 1559 zaznamenává toliko fakt odnímání, kdežto otázku náhrady neosvětluje.⁹⁰ V pozdější době se tedy právo poddaných zřejmě upevnilo; blíže osvětlit příčiny tohoto procesu z kusého materiálu není bohužel možno.

Zcizení pozemku je sice volné, avšak *vázáno alespoň na formální souhlas*;⁹¹ z materiálu není zřejmo, zda tento souhlas byl tak dalece formální jako u půdy rustikální, že měl za účel toliko zapravení laudemia. Jiným důležitým omezením zcizování byla povinnost *převádět pozemky toliko na místní poddané*. Uvádí se typicky ve vztahu k církvi r. 1598 při „jitrech“ propůjčovaných vyšebrodským klášterem,⁹² r. 1701 pak opět při převodu klášterního pozemku z Ulricha Alta na Šumona Nöpla.⁹³ V případě cizopanského poddaného Vítá Fizenze r. 1664 jde obdobná povinnost tak daleko, že se zavazuje *ustoupit za náhradu zákupu pozemek komukoliv z vrchnostenských poddaných, kdo by o to požádal*.⁹⁴ Obdobný je r. 1697 případ Basla Reitingera.⁹⁵ Další doklad se těsně připíná na instituci následující.

Při prodeji „jiter“ je také známo *právo zpětné koupě*. R. 1674 si je vyhradili bratři Städlerové ve Světlé (Zwiedlern) při prodeji Davidovi Städlerovi pro případ, že budou opět hospodářsky s to vrátit mu zákupní cenu; protože šlo o cizopanského poddaného, je totéž právo posky-

⁸⁹ AČ XXII 42: Item když by JMst pán ráčil která jitra koupená k potřebě JMsti zase vzieti aneb odjiti, tehdy zákupy i koupení, což by v listu světčilo (!), má JMst zase, komuž by vzata byla, po třikrát na tři verunky navrátiti a zaplatiti. — Tamtéž 43: Item jestliže by jitra znovu planěná v jednom zákupu komu pán JMst ráčil k své potřebě vzieti a odjiti: tehda pán JMst jest napřed povinen ten zákup hned zase navrátiti, komuž by odjata byla; a což by slušného bylo za práci od planění, má pán JMst tomuž, ktož by vyplanil, slušně napraviti.

⁹⁰ NHrR (nefoliováno), hájemství benešovské: odňat, odňat do dvora, k ruce jeho Mti, klizena k ruce jeho Mti; proti tomu u jiných „jiter“ připsáno: dědina. Hájemství ločedické: odňaty všechny ke dvoru.

⁹¹ Viz pozn. 46. — RožmbList 20/6 1598: auch bey Verlihrung des Reuth ohne unsern (opata vyšebrodského) oder unserem Nachkomben Vorbewusst nicht Reuther zu raumben. — RožmbList 30/10 1649: ohne unsseren oder unsseren Nachkommenen sonderliches Vorwissen.

⁹² RožmbList 30/10 1649: verkauffen, doch nicht in frembte Herrschaft.

⁹³ RožmbJK 1690, f 244a: mit der Condition, wan dises Gereith von diser Stüfft einemahls zuverkaufen sein möchte, die erste anfaillung wüdrumben einen Undethan im Gericht Woderschlag angestragen werden solte.

⁹⁴ RožmbJK 1630, f 215a: undt weillen es ubersah, auch sich der mollen khein hissiger Underthan angemeldet hat oder anmeldung thut, sollichens Freystuck der 5 Morgen kheiflich an sich zu bringen, allss wierdt solliches dem Veit Vizens in der Zannmuhl, der Stadt Crummau Underthan, mit dissen Beding und ausstrucklich Vorbehalt hiermit zuegeschriben, daz er ie undt allzeit hiessiger Underthan seinen wer er auch sein mog, auf iedermolliges Anmalden (!) undt Erlegung des gebührendes und von ihm bestigenen oder seinen Vorfahren erlegten Kaufschillings solliches Reystuck mit Ausscheidung dess Reiterbriefs abzutretten schuldig sein solle, gestalten er interim dessen rechter Inhaber undt Besitzer.

⁹⁵ RožmbJK 1630, f 121a; RožmbJK 1690, f 101a, navíc in fine: inmassen der Freybrief clar enthaltet, daz disses Freygereith niemandt anderen als ihm, der mit der Underthönigkeit (!) hiesiger Herrschafft verpunden ist, verkauft werden solle; RožmbJK 1630, f 372a.

toováno kterémukoli příslušníku domácího panství.⁹⁶ Právo zpětné koupě do života kupujícího (nikoli dědicům) je vymezeno r. 1672 v Malšíně (Malsching) Michalem Foyerem, prodávajícím „jitro“ jakémusi Matějů,⁹⁷ a r. 1698 ve Watteschlagu Simonem Foyerem Filipovi Prinsnerovi.⁹⁸

Předkupní právo, vyhrazované původnímu majiteli a hojně známé z rustikální půdy, se aplikovalo i při dominikálním zákupe. Ojedinělý případ máme v Horní Radechové na Náchodsku při smlouvě mezi Janem Hoškem a Janem Šaškem.⁹⁹ Hojně se praktikuje v jižních Čechách. Širokým popisem je toto oprávnění zachyceno r. 1577 při odkupu poloviny pozemku Hansem Wierthem od Hansla Wurzingera,¹⁰⁰ termínu „Anspruch“ se používá r. 1653 v dohodě mezi bratry Matějem a Martinem Kasnauerymi,¹⁰¹ výraz „Anfailung“ začíná být obvyklý na sklonku 17. století, jak to dosvědčuje např. převod parcely z Matyáše Stögra na Josefa Nepla.¹⁰² R. 1722 se toto právo vyhrazuje „pöcklischemu domu“ po dědicích Christiana Stöblera i pro případ, že opustí bydliště.¹⁰³

Pozemky bylo možno zatížit *zástavním právem*. Zástavní věřitel pocho-pitelně, jak se jednou podotýká, nemohl nemovitost zcizovat.¹⁰⁴

Zakoupené pozemky jsou *dědičné*. „Dědičnými“ zovou se např. výslovně louky Václava Vaněčka v Sedmákovcích na Náchodsku.¹⁰⁵ Na Litomyšlsku jsou dokladem dědičnosti jen fakty, že se na gruntech objevují sy-

⁹⁶ RožmBJK 1630, f 328a: wan aber die Brüder widerumben zu Mitlen (!) khomen und dasselbe auszulögen (!) begehrten, oder daz es ein anderer Rosenberger Underthan erkauffen wollte, ist ermelter Dawid Städler schuldig, solliges den 30 Gdn alsbalden abzutreten und ausholen zu lassen. Entzwischen ist er dieses Reuths rechter Inhaber.

⁹⁷ RožmBJK 1630, f 194b: mit diser ausstrukhlichen Condition, dass wan uber kurtz oder lang er Michael Foyer oder seine Haussinhaber zu Watteschlag dises Gereuth bey Lebzeiten gemeltes Matschegju oder dessen Erben lessen (!) und genissen wolten, er oder sie pares Geldt 54 Gdn dafier (!) zu geben und hingegen, Matiegschegischerseits, solches alsobalden abzutreten schuldig sein sollen.

⁹⁸ RožmBJK 1630, f 212b: solicher Gestalten, das dises Gereith dem Prinsner eigenthumblich zugehört und auf seine und dessen Weibs Lebenszeit, aber wan es des Simon Foyer oder desselben Hausbesitzer gegen Erlegung diser Kauffsumma der 100 Gdn widerumben anheimbs lögen (!) wolte, so hat der Besiczer des foyerischen Haus, nach dem Prinsner und seinen (!) Weib den ersten Anspruch darzue. Unterdessen ist der Prinsner rechter Inhaber.

⁹⁹ NáchR f A21a: a jestliže by ten kus jemu na prodaji byl, teda aby Janovi Šaškovi ten kus zase v těch penězích puštěn byl.

¹⁰⁰ RožmBJK 1573, f 92b: mit der Condition, wenn der selbe Halbthail, so er Hannsl Wierth zu Nesselbach einen hat, etwo durch ine oder seine Erben faylden wurde oder verkaufft soll werden, so soll sollicher Halbenthail ganzlich des Hanslenn (!) Wurczinger Halbethail undt zu seinem Grundt ann alle Verhindernus gelist (!) werden.

¹⁰¹ RožmBJK 1630, f 21b: dieser Gestalt, daz wan Martin oder die seinigen die 1½ Morgen verkauffen wollen, Mathias oder die seinigen den ersten Anspruch haben sollen.

¹⁰² RožmBJK 1690, f 65a (1665); stejně tamtéž 262 IIIa (1700), 380a (1712) atd.

¹⁰³ RožmBJK 1690, f 262 IIIa: dass wen es über lang oder kurtz faill wurde, die erste Anfallung dem Besitzer des Georg Michl pöcklischen Haus auf der Platten gebühren, auch wan ein oder daz andere von obigen drey Kindten (!) ausser der Herrschaft und Gericht Wattschlag sich begebete, deme selben (tj. odešedšímu) von der Nutznißung dises Gerüths in geringsten nichts nachvolgen solte.

¹⁰⁴ RožmBList 3/2 1718.

¹⁰⁵ NáchR f C 25a.

nové po otcích, na Rožmbersku je to výslovně podotýkáno.¹⁰⁶ Na vdovinu zděděnou usedlost se mnohdy na její podíl přiřazuje její nový manžel a další dědictví jde v linii této nové rodiny.¹⁰⁷ Poslední pořízení o nemovitostech tohoto typu jsou běžná.¹⁰⁸ Pochopitelně i zde na některých pozemcích se aplikuje *odúmrtní právo vrchnosti, patrně však jen omezené*. Tak na třeboňském panství po úmrtí hospodáře bez dědiců spadala na vrchnost polovina statku, na vdovu druhá.¹⁰⁹ Odúmrtní právo se prakticky vykonávalo na Novohradsku podle rejstříku z r. 1559.¹¹⁰ Ještě podle tamní skoro o sto let mladší „jiterní“ knihy se zaznamenávají „jitra“ patřící vrchnosti,¹¹¹ jež nasvědčují odúmrtní praxi, ale přímo se už nic neříká.

Stejně jako u rustikálních gruntů je i na těchto dominikálních usedlostech pamatováno na přestárlé hospodáře a na sourozence nových hospodářů. Vzhledem k tomu, že však většinou jde o hospodářské jednotky malého rozsahu, resp. že v řadě případů to jsou jen části majetku dotyčných rodin nebo že živitelé rodin mají jiné hlavní zaměstnání, nejsou doklady těchto institucí tak hojné, jako je tomu běžně na nemovitostech rustikálních. Také relativně větší strohost zápisů nás o mnohém neinformuje. Ovšem *výměnek* pro přestárlé hospodáře známe jak z Litomyšlska,¹¹² tak z Rožmberska.¹¹³ A podobně bývalo zvykem, že *syn zdědivší hospodářství vybavil, resp. vyplatil sourozence*¹¹⁴ a na náklad usedlosti jim vystrojil svatební hostinu¹¹⁵ — toto je charakteristické pro české kraje.

¹⁰⁶ Např. RožmbJK 1690, f 101a (1623): Nach Absterben dess Weithl ist solliches Reitekauff den (!) Petern sein Sohnn (!) erblich haimgefallen. Nun ist der Peter auch gestorben und solliches Reithkauf seine drey Dechter (!) erblich kumben.

¹⁰⁷ RožmbJK 1573, f 14a (1629). Podobně tamtéž 41a (1613) atd.

¹⁰⁸ Např. RožmbJK 1630, f 79a (1690), 121a (1697), 81b (1705).

¹⁰⁹ AČ XXII 43.

¹¹⁰ NHrR (nefoliováno), schodec hájemství zubčického: kteří prve zákupí dali a v odúmrtní splatili. — Shodně v dalších hájemstvích.

¹¹¹ NHrJK f 253a: Balde d. Obrigkeit.

¹¹² Např. Lit. 530b (1711): více vymíňuje sobě týž (!) Marianna vdova byt při této chalupě až do smrti, 1 třešni a dva stromy karlátkový. — Lit. 407a (1711): činí vejminek s manželkou svou byt při hospodářství až do smrti a zahrádku před vokny.

¹¹³ Např. RožmbJK 1573, f 115b (1615): Doch hat sein Stieffmutter Hellena, solang sie lebet bey dissen Reyt halten, Nucz zugewiessen. Aber Christl muess den Zinss vollig geben. Nach ihrem Abgang solt ihme solches ohn (!) alles Gelt heimb. — RožmbJK 1690, f 296a (1738): Dass der Simon Donnbauer dem besagten Johannes Graussamb mit sambt seinem Weib ihrer Lebzeit die Leibsnehrung und ehrliche Pflicht und Treue zuthun und zu leisten versprochen und geben muess.

¹¹⁴ Lit. 407a (1711): více 2 sestrám každý po 2 kopách k pomoci mimo summy dáti má. — RožmbJK 1630, f 94b (1694): dass er seinem Bruder Georg Wagner 15 Gdn paar hinauszahl; 121a (1697): das er Blassl seinem leibl. Bruder Gregori Reitingen, wan er sich khünfftig verheyrahten wurde (!), von diesem und dem kleinen Gereith 40 Gdn hinausgeben solle.

¹¹⁵ Lit. f 257a (1737): Svadební vejprava Christině ceří, totiž 1 str. pšenice, 1 věrt. žita, na maso 4 kopy a na koření a na sůl 1 kopa. Item z té nadepsané přidané krávy bude povinen hospodář 1 krávu vychovati aneb 8 k. míš. za ní složit. Kdyby ale toto k svatbě potřebovat nemohla, zůstane to při gruntě.

§ 5: Povinnosti

Základní povinností ze zakoupené půdy na usedlosti na dominikální půdě je *úroční plat*. Jedině na náchodském panství se vyskytuje ve formě také *naturální*, neboť vedle peněžitého platu jsou vrchnosti dávány oves, slepice a vejce, to vše ve značně různých poměrech (tab. IV.). Některé nejstarší usedlosti, propůjčené r. 1551, neuvádějí vůbec žádný plat a povinnosti (tab. IV.); proti tomu už r. 1558 se ve Slatině obecně odkazuje na starší praxi,^{115a} takže není vyloučeno, že v prvních případech v zápisu zmínka chybí, ale ve skutečnosti se něco poskytuje. Jinak je u dominikálních zakupů *peněžní úrok formou všeobecnou*. Jeho neplnění má vést ke ztrátě celého práva na usedlost; jak však ukazuje případ z rožmberského panství z roku 1674, v praxi k tak přísnému důsledku nedocházelo.¹¹⁶ Poměr výše úroku k velikosti usedlosti nelze stanovit na Litomyšlsku (tab. I), neboť je zcela nepravidelný; zřejmě se tu projevují jiné faktory, především výnos podnikání na těchto pozemcích, většinou zastavěných a tudíž podle povahy provozu jednou méně (zemědělství), jednou více (řemeslo) výnosných. Tatáž nepravidelnost je na Semilsku (tab. III). Podle jiterní knihy rožmberské z r. 1573 se platí kopa úroku přibližně z 15 jiter výměry (tab. V), polovině 17. století na Novohradsku u zakoupených parcel jedna kopa z 3—5 jiter (tab. VI), u nezakoupených ze 7—10 jiter (VII); to vede zároveň k závěru, že zakupy se prováděly na půdě výnosnější, zejména při úvaze, že vedle vyššího úroku z nich vrchnost původně dostala ještě zakup. Ojedinělé jsou úroky zvláště vysoké.¹¹⁷ Jak výši úroku určuje výnos, ukazují nám některé zápisy dosti zřetelně.¹¹⁸ Od úroku bylo možno *osvobodit*. Z jižních Čech máme doklady, že se tak dalo v případě církevních¹¹⁹ a obecních „jiter“;¹²⁰ o osvobození obecních pozemků na Litomyšlsku, kde se chalupy stavěly na pozemcích obce, je více v § 6. Individuálně byl na Rožmbersku osvobozen např. r. 1614 panský úředník, a to dědičně.¹²¹ Někdy byl fakt osvobození nejistý.¹²²

^{115a} NáchR f 32a: co se vejše platu dotejče, jakž hlavní registra ukazují, přitom se zanechává; 38a: a co se dotejče vejše platu, to se při prvním platu zůstává; 44a: a vejše při prvním platu se zanechává; 36a: a ostatek při prvním platu se zanechává.

¹¹⁶ RožmbJK 1630, f 127b.

¹¹⁷ RožmbList 25/5 1745: 3 zl. 24 kr.

¹¹⁸ SemR f 4a, Makov: Jan Janoušek kus polí proti živnosti své, coby mohl vobiti 3 kor. vysíti. Tu mnoho skálovité země a tudy Špalkovi k vodám se spouští, málo po lese užiti může, za 6 kop míš.

¹¹⁹ NHrJK f 87b: Die Wissen (!) zum Gotthaus Meinetschlag ohne Zünss geniessen die Kirchvetter (!) und müssen dociren, woher die Zünssfreiheit. Sein nicht abgemessen werden.

¹²⁰ NHrJK f 2b: Gemein Reutter in der Schrimb... ist von alters hero züns frey.

¹²¹ RožmbJK 1573, f 10b: diss Reith gibt kheinen Zins, ist laut der obernanten Briff dem Hansen See gewesten Forstenmistlirn (!) auf ime, seine Erben und allen den ienigen, so solches Reith von ihnen mit guten Willen bekommen, des Zins (!) genczlich befreyt.

¹²² NHrJK f 291a: ob warumben sie Zinss frey, ist noch nichts erwissen worden.

Na Litomyšlsku jsou od r. 1685, předtím jen ojediněle, druhou základní povinností dominikálních domkářů *roboty*, a to často ve velmi značné výměře, až tři dny v týdnu (tab. I). Zlom v této praxi k uvedenému roku vnuká myšlenku, zda tu nejde o neblahý dosah robotního patentu z r. 1680, jenž ve snaze polepšit postavení poddaných zavedl některým vrchnostem, dosud roboty v patentem uvedeném rozměru neaplikujícím, podnět k jejich zavedení.¹²³ Často se však fakticky nerobotovalo, neboť poddanému je *dáváno na výběr mezi robotou a platem*.¹²⁴ V 18. století je zcela jasná převaha *reluice*;¹²⁵ někdy však poddaný, jak vykazuje zápis, místo platu volil robotu.¹²⁶ Srovnáváme-li pak výkazy z dvacátých a čtyřicátých let, konstatujeme, že *reluice byla zvyšována*,¹²⁷ zřejmě zcela svévolně. Od roboty byli *osvobozeni příslušníci vesnické samosprávy* (rychtář, konšelé „kostelníci“) a *zaměstnanci dvora*, mezi nimi hojně řemeslníci.¹²⁸ Jindy byl řemeslníkům na místě roboty sedláků kladen za povinnost řádný výkon jejich řemesla.¹²⁹ Na Náchodsku existovaly drobné roboty (1 den) i výkup z nich, zvaný *ženné*, obvykle ve výši 1½ gr. (tab. IV). Drobné roboty jsou známy i z novohradského rejstříku.¹³⁰

Zcela osobitou zvláštností mezi povinnostmi zakoupených dominikalistů na Litomyšlsku je „kontribuce“, doložená od poloviny devadesátých let 17. století téměř na všech usedlostech (tab. I). Počínajíc rokem 1727 se tato povinnost nazývá novým jménem, totiž *pozemkový úrok* („Grundzins“).¹³¹ Jak ukazuje materiál z r. 1770, kdy pro litomyšlské panství je zachována nejstarší subrepartice kontribuce, nejde tu v případě domkářů o vlastní kontribuci, nýbrž o *příspěvek k extraordinarium militare, placenému vrchnosti*; jednotliví domkáři, většinou řemeslníci, platí stejnou „Grundzins“, platí vedle toho různou skutečnou kontribuci podle druhu svého majetku a zaměstnání (tab. II). Někdy je „kontribuce“ dosti vysoká, i 2 zl.¹³² Avšak i v 18. století je řada případů, kdy

¹²³ Krofta - Janoušek, Dějiny 239.

¹²⁴ Např. Lit. f 438a: Za roboty pak ročně 2 zl. vše do důchodu skládati má a pokudž chce, může místo peněz robotovati. — Viz dále tab. I.

¹²⁵ VelkLit B I 6c, 3450 ad. (1709 ad.).

¹²⁶ Tamtéž: verrichten die Roboth.

¹²⁷ VelkLit I L 6c 3450 (1917) a 3460 (1737).

¹²⁸ Lit. f 543a, 1688 Mikuláš Šeliga: a jsouce hejdukem panským, robota se jemu pasíruje; 1692 Václav Šeliga: robotu pak vybejvati povinen bude; stejně VelkLit B I 6a 3450 (1709).

¹²⁹ Lit. f 436a (1691), Jan Hubáček, hospoda u Hermanic na pustině: a místo roboty jsa na hospodě šenkovati má. — Lit. f 410a (1698), Václav Dostál v Zalsí: a z krámu masného ročně po 2 kopách odváděti povinen bude, řemeslo řeznické svobodně provozovati a dobytek dostatečně a hodně poraziti, masem se náležitě zaopatřiti tak, aby jak obec Zalská, tak šenkýř pro přesporní lidé (!) noclehující s tím spokojen byl, povinen bude.

¹³⁰ NHrR (nefoliováno), hájemství Hartušlág: Tyto jeho Mti pánu z polovice klidili sena.

¹³¹ VelkLit B I 6c 3455.

¹³² VelkLit B I 6 c 3450 (1709): Jakub Hajník a Martin Kozák v Člupku.

noví chalupníci na dominikále nejsou touto dávkou postiženi.¹³³ Jinak význam příspěvku k vrchnostenskému extraordinariu tkví v tom, že *zarovnává postavení rustikálních a dominikálních poddaných*; kdyby dominikalisté neplatili, byli by proti rustikalistům ve značné výhodě. To je aktuální tam, kde dominikalisté nemají jiného hospodářství; jestliže jinde dominikální půdu si zakupuje rustikalista jako dodatek ke svému hospodářství, platí ovšem kontribuci stejně a pak není proč by musila vrchnost jeho relativní poškození nějak vyrovnávat.

Zákup ve své klasické podobě má ustálit rozměr povinností. Tak tomu bylo nepochybně v jižních Čechách, kde nebyly zvyšovány platy např. ani podle nejstaršího novohradského „jiterního“ rejstříku,¹³⁴ ani potom zejména přeměřováním „jiter“; to pro Novohradsko dosvědčují stovky zápisů v tamní „jiterní“ knize a pro Rožmbersko pak některé doklady jednotlivé.¹³⁵ I zde ovšem vrchnost něco získávala, neboť např. r. 1718 se za přeměření platí paušální poplatek 6 kr.¹³⁶ Jiná byla praxe na počátku 17. století. Když totiž r. 1617 byla na jednom „jitru“ v Henngstu zjištěna odchylka ve výměře, musil vlastník rozdíl dokoupit a rovněž plat mu byl zvýšen.¹³⁷ Ukazuje se, že *původně nákup dominikální půdy nezakládal onu jistotu, jakou nákup rustikálu.*

Na Litomyšlsku však ani koncem 17. století nebyla změna povinností na zakoupené nemovitosti zvláštností. Jak nás poučuje přehled povinností (tab. I), jsou do r. 1682 chalupy až na malé výjimky propůjčovány toliko za úrok. Avšak všeobecně k základní změně dochází r. 1685, od kdy všechna propůjčení bez výjimky obsahují mezi povinnostmi jak robotu, tak kontribuci. Z toho důvodu je ovšem krajně zajímavé, jaký byl osud oněch výhodnějších propůjčení starších. Proti tradiční koncepci zákupního práva zde povinnosti změněny byly. Tak r. 1673 Jiří Chaloupka koupil v Zálší usedlost za 40 kop s povinností ročního platu 1 kopy; avšak když ji r. 1708 převzal jeho syn téhož jména, měl už „robotu vybejvati neb za ni platiti“ a další držitel Karel Chaloupka r. 1731 „roční placení, jakož i jinší onera vše podle předešlého zápisu vybejvati povinen bude“.¹³⁸ Podobně v Mikulči převzal r. 1677 v téže ceně chalupu Urban Lorenc s povinností dvojího ročního platu po 2 gr. k obci; jeho syn Kašpar má však r. 1705 navíc robotovat jako jiní a platit kontribuci 24 kr.¹³⁹ Podobné jsou případy chalup Jakuba Kopeckého v Nedošíně¹⁴⁰ a Bartolo-

¹³³ Např. tři chalupníci v Cerekvici (ze tří), čtyři v Dubínce (ze čtyř), jedenáct na Štířídě (z jedenácti), ojedinele Václav Dostál v Zálší atd. (VelkLit B I 6 c 3450, r. 1709).

¹³⁴ Jak mne o výsledcích svého studia laskavě informoval J. Petráň.

¹³⁵ RožmbJK 1690, f 31b, 32b, 34b atd.

¹³⁶ RožmbList 15/9 1718.

¹³⁷ RožmbJK 1573, f 141a.

¹³⁸ Lit. f 406a, 406b, 407a.

¹³⁹ Lit. f 180ab, shodně 183a, 187a.

¹⁴⁰ Lit. f 376a—377a (1679—1729).

měje Dubčanského u tisoovského ovčína¹⁴¹ a jiných. Jakub Beránek z Tržku r. 1682 kontribuci neplatil,¹⁴² kontribuční výkaz r. 1709 ji však u něho zaznamenává ve výši 24 kr. ročně.¹⁴³ Lze tedy konstatovat, že vedle platů se *kontribuce a zejména roboty stávají povinnostmi všeobecnými i tam, kde původně neexistovaly*. Charakteristická je všeobecně formulovaná fráze, že např. Jakub Šteflů r. 1719 „ourocky, kontribuci a za robotu jako chalupníci na Vorlově vybejvati bude.“¹⁴⁴ Jinou povahu než tyto změny má ovšem změna z r. 1677 na chalupě Martina Chmelařů, jinak Hurycha, v Nedošíně, protože tam důvodem zvýšení platu je zvětšení výměry nemovitosti.¹⁴⁵

§ 6: Účast vrchnostenských subjektů

V jižních Čechách kupuje dominikální půdu také obec, a to ať jde o dominikální parcely „zakoupené“ — na Rožmbersku a Novohradsku,¹⁴⁶ nebo „nezakoupené“ — na Novohradsku.¹⁴⁷ Přitom není jasno, jak se s nimi dále nakládá, zda totiž jsou předmětem společného užívání, či snad se dále propachtovávají a pachtovné obec připojuje k svým příjmům. Na Litomyšlsku se však *obec dokonce aktivně podílí na zřizování dominikálních usedlostí tím, že pro vrchnostenské chalupy, jež jsou poddaným prodávány podle zásad zákupního práva, poskytuje pozemky*. Obci pak z tohoto titulu náleží úrok zcela obdobně jako jinde z vrchnostenské půdy vrchnosti. Tak např. r. 1682 v Tržku Jakub Beránek má splácet zákupní cenu 55 kop vrchnosti po 2 kopách ročně a obci má platit úrok na sv. Jiřího a sv. Havla po 5 gr.¹⁴⁸ Vrchnostenskému platu je obdobný i *zvláštní úrok z rolí, poskytnutých obcí jako doplněk k nově postavené vrchnostenské chalupě*. Jan Bartoš u Oseka dává r. 1686 dvakrát 2 gr. vrchnosti a totéž obci.¹⁴⁹ Jiným způsobem platí r. 1690 Lukáš Vostrovský ze Zálší; odevzdává totiž obci do důchodu ročně půl kopy a tento plat se sráží s povinností obce.¹⁵⁰ Jindy se plat dává přímo obci, jak lze nepřímou soudit r. 1708 v téže vsi ze záznamu na domku Jiřího Chaloupky, že zůstal dlužen „obci ouroku z polí 34 kr.“¹⁵¹ *Kde poddaný staví sám na pozemku obce*

¹⁴¹ Lit. f 251a—252a (1682—1705).

¹⁴² Lit. f 530a.

¹⁴³ VelkLit B I 6 c 3450.

¹⁴⁴ Lit. f 569a.

¹⁴⁵ Lit. f 379a.

¹⁴⁶ RožmbList, extrakt z pozemkové knihy; NHrJK 123a, 129a, 290a aj.

¹⁴⁷ NHrJK 6b, 13a, 30a, 32a atd.

¹⁴⁸ Lit. f 530a. Stejně 536a, 540a.

¹⁴⁹ Lit. f 430a.

¹⁵⁰ Lit. f 413a: a poněvadž k té chalupě nějaký kus rolí od obce k tejž chalupě obrácený jest, má z takové roli podobně do důchodu po ½ kopě ročně odváděti a jím zálskej na ouroku porážeti. — Shodně 417a (1694).

¹⁵¹ Lit. f 406b.

bez přispění vrchnosti, jde celý úrok obci. Tak tomu bylo r. 1677 v Mikulci, kde se z čtyřicetikopových chalup platily dvakrát ročně 4 gr.,¹⁵² zatím co r. 1685 v Zálší z padesáti kopové chalupy Jan Hajný vedle tohoto platu už musil i dva dny v týdnu robotovat a měsíčně platit 2 kr. kontribuce.¹⁵³ Václav Dostál platil r. 1698 v Zálší jednak dvě kopy vrchnosti za řemeslo, obci pak dvakrát po 8 kr.¹⁵⁴ Na Dubince r. 1703 se z malých jednotek za 25 kop dávala toliko 1 kopa reluce za robotu a jiný plat a kontribuce se s výslovným poukazem na to, že jde o chalupu na obci, neposkytoval.¹⁵⁵ Seznamy dominikálních chalupníků, počínající r. 1709, obsahující řadu údajů o platech obci.¹⁵⁶ R. 1719 se na Litomyšlsku, kde zřejmě se hled po půdě díky vzestupu počtu obyvatelstva stupňuje, zakládají zvláštní rejstříky obecních chalup.¹⁵⁷

Podobnou roli jako obce na Litomyšlsku měly, avšak, jak se zdá, v míře nesrovnatelně omezenější i některé obce v jihočeské oblasti, jež rovněž samy propůjčovaly zájemcům „jitra“.¹⁵⁸ Na Náchodsku měl ve Žďárech na obci mlýn Jan Bulíček.¹⁵⁹

Avšak stejnou úlohu jako obce mohli, byť i velmi zřídka, hrát individuální hospodáři. *Pozemek pro postavení chalupy mohl totiž poskytnout i kterýkoli sedlák a pak i on dostával pravidelný plat.* Dva doklady tohoto postupu máme z r. 1696 z pozemků od rybníka Šverbu, kde Václav Kopecký a Mikuláš Janoušek platí Faltinovi Šléglovi každý po 20 gr. ročně.¹⁶⁰ Na usedlosti Kopeckého je pak ještě r. 1727 poznamenáno, že zde platil Adam Kopecký Lukášovi Jílkovi, zřejmě novému vlastníku Šléglova gruntu, a r. 1745 nový vlastník Kopeckého domku Matěj Ludvíček témuž Jílkovi.¹⁶¹

Ne zcela jasný obraz o úloze církve v prodeji „jiter“ podává kusý listinný materiál rožmberský. Na jedné straně je nepochybné, že církev na svých pozemcích prodávala „jitra“ zcela stejně jako světská vrchnost. I zde byla základem listina na ně, poddaní dostávali právo plné dispozice, zcizovat však mohli jen se souhlasem vrchnosti a nikoli cizímu pod-

¹⁵² Lit. f 180a ad.

¹⁵³ Lit. f 428a.

¹⁵⁴ Lit. f 410a.

¹⁵⁵ Lit. f 555a: a poněvadž taková chalupa i s zahradou k ní ohrazenou na obci stojí, žádný ourok ani kontribucí do důchodův dávati nebude. — Stejně 558a, 562a, 564a.

¹⁵⁶ VelkLit B I 6 a 3450 (1709): diese zinssen zur Gemein.

¹⁵⁷ VelkLit B I 6 d 3561 ad.

¹⁵⁸ RožmbJK 1573, f 214b (cca 1629): Dise Pornaw Wisen hat ein ehram Rath des Markhts Friberg ins Dorf Platten verkaufft dem Toman Haltzhaloher, Gaspar Bauern, Wastln Bair und Simandln p. 33 Gdn. Diese bemelte Personen haben solche wiederumb verkaufft dem Thoman Kemper, nach disem erobte der Sohn Hanss Kemper und ist rechter Inhaber derselben. — Dále o témže RožmbJK 1630, f 262a.

¹⁵⁹ NáchR f C 16a.

¹⁶⁰ Lit. f 452a I. čisl.: Též hospodáři Faltinovi Šléglovi z místa každoročně po 20 gr. platiti povinen bude. — O Janouškovi shodně in f 456a.

¹⁶¹ Lit. f 152b, 453b.

danému, jak o tom bylo výše v § 2 a 4. Na druhé straně však podržuje *fundátor k církevním „jitrům“ jistá práva*. Jeho hejtman Václav Wrofans píše r. 1628 o poddaných jesuitů, že „emerant usumfructum agrorum“¹⁶² a po oboustranné korespondenci rektora Jana Albrechta s bukvojským kapitánem Eliášem Mayerhofferem r. 1671 církevní instituce vrací vrchnosti pozemky a dostává zpět zákupní částku.¹⁶³ *Fundátor mohl „jitru“ církevnímu ústavu nebo jeho poddaným, ač byla zakoupena, za náhradu odejmout. Zakladatelská práva ve speciální podobě dosahují zřejmě až do této doby.*¹⁶⁴

§ 7: Nezakoupené usedlosti na dominikální půdě

Rozdíl zakoupených a nezakoupených poddanských usedlostí, známý z rustikálu a v literatuře dosud náležitě nevyjasněný,¹⁶⁵ existuje i na půdě dominikální. Dnes lze toliko konstatovat, že zatím co *zakoupení vytváří poddanské vlastnické právo (proti plnému více či méně omezené), nezakoupený statek je požitkovou držbou, která bývá často fakticky, nikoliv však právně dědičnou*, podle toho, nemůže-li vrchnost půdy využít jinak výhodněji.¹⁶⁶

V zápisech našich knih nelze někdy přesně rozhodnout, zda jde o dominikální usedlost zakoupenou či nezakoupenou, jen nedostatek údaje o zákupní částce mluví pro eventualitu druhou.¹⁶⁷ *V dominikálních nezakoupených chalupách seděli povětšinou podruzi*. Ti konali běžné práce v režijním hospodářství vrchnosti a z titulu svého postavení platili paušální, obvykle blíže neurčovanou částku.¹⁶⁸ Seznamy podruhů na litomyšlském panství od r. 1722 uvádějí plat ve výši 1 zl.¹⁶⁹ *Vrchnost měla poddané k tomu, aby se zakupovali; jednak tím získala zákupní částku, jednak zvyšovala produktivitu, neboť zakoupení měli větší zájem na řádném*

¹⁶² RožmbList 2/7 1628.

¹⁶³ RožmbList 14/4 1671: ego habita notitia de funibus anni 94ti reddam Reuthen, gener. D. reddet pecuniam.

¹⁶⁴ O původu těchto zakladatelských práv ve středověku u nás viz V. Vaněček, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě I—III*, Praha 1933—9.

¹⁶⁵ Přehledně o tom Krofta - Janoušek, *Dějiny* 222—6. Tento problém byl nadhozen i na brněnské konferenci (srov. pozn. 2).

¹⁶⁶ Tato otázka byla v tomto smyslu řešena při bratislavské rozpravě o allodisaci poddanské půdy a dědickém právu poddaných na Slovensku v 18. století, která se konala v Kabinetu právních věd SAV dne 27. dubna 1957 (viz referát v *Právněhistorických studiích* IV, Praha 1958, 296—7).

¹⁶⁷ AMP 2911, f 149a (ok. 1570), Lety: Vávra Minů. Jest člověk poddaný pana opata zbraslavského, drží panskou poustku pod plat, s kteréž úroky platí. — PK Klatovy 241, str. 21 (1648), Bezděkov: Kovárna panská... pronajímá se kováři z jistého platu.

¹⁶⁸ Např. Lit. f 201a (1699): Jakob Newpaur. Platí od podružství. — Stejně f 203a ad., 239a ad.

¹⁶⁹ VelkLit B I 6 e 3714 ad.

hospodaření. Tak na Litomyšlsku u panské cihelny u Oseka měl Vavřinec Pastýř „nájem po 1 kopě ročně, začínouc od 1. januára 1682“ (tedy neplatil za pouhé podružství, nýbrž z usedlosti); r. 1689 koupil chalupu jeho syn Jakub za 40 kop se závdavkem 2 kop a ročními splátkami po kopě.¹⁷⁰ Podobně u Lačnova Urban Antes toliko „platil od podružství“, kdežto „Rozina, vdova po něm, 1889 dne 1. januára ujala a koupila chalupu nákladem Jeho Excellence vystavenou“ bez závdavku za 40 kop se splátkami po 1 kopě.¹⁷¹ Podobných příkladů je řada.¹⁷²

V semilském rejstříku z r. 1616 je pro ves Sklenařice poznamenáno, že „Jakub Němcův kousek paloučku s polem mezi lesu (!) pokudž užívati bude, aby běžný plat platil po 30 gr.“;¹⁷³ tento jediný zápis bez udání zá kupu a se zdůrazněním užívání a možné jeho dočasnosti jasně svědčí pro nezakoupenost pozemku. V Bezděkově u Klatov r. 1648 „v té chalupě (panské) se nyní podruzi chovají“, r. 1656 je oceněna na 10 kop a r. 1658 ji kupuje Václav Kotník.¹⁷⁴ Povahu nezakoupené dominikální usedlosti má patrně i panský ovčín v Kokovicích někdy na počátku 17. století; tam na základě docela psaného instrumentu sedí vranští poddaní Ondřej, ovčácký mistr, a jeho žena Marie, kteří chovají 70 ovcí, na sv. Václava „dávají pryč nebo prodávají“ přírůstek, dostávají nedělní mléko, na chléb 17 strychů žita nebo ječmene a strych pšenice, na vaření strych hrachu, strych ječmene, 6 kop kulatiny („válků“), 2 vozy dříví, mají jednu krávu a „do panských polí na trávu chodí jeho žena a když prší, břeh sobě ukázanej sobě má, u hořejších luk z kousku dědiny a hrušky nade vsí sobě osívá i po panským vystávání (!) to ovcemi vystává, jakž vše řezané cedule to v sobě šíř obsahují“.¹⁷⁵ Poměry ovčáků a nadto cizopanských by tu ovšem poskytly jistě materiál další a mimořádně zajímavý.

Pro nezakoupenou dominikální půdu jsou nejvhodnějšími doklady údaje jihočeských „jiterních“ knih, v nichž se také výslovně označují jako *ungekauft* nebo *unerkauft*. Na Rožmbersku byla taková „jitra“ rozprodána r. 1616 s výslovným zákazem nepřekračovat mýcením lesa vytčenou hranici a s právem na pastvu.¹⁷⁶ Tyto údaje vedou k závěru, že analogická je povaha „jiter“ rožmberských artykulů rychtářům a pod-

¹⁷⁰ Lit. f 421a.

¹⁷¹ Lit. f 217a.

¹⁷² Lit. f 219a (1689), 223a (1689), 243a (1699), 201a (s. d. atd.)

¹⁷³ SemR f 4a.

¹⁷⁴ PK Klatovy 241, str. 29.

¹⁷⁵ PK Slaný 236, str. 303.

¹⁷⁶ RožmbJK 1573, f 275a: Unerkauffte Reutter. Anno 1616 den 3 Septembris sein nachfolgende unerkauffte Reutter durch den Herrn Georg Wrssen von Sadlin, Hauptman, alhie umb jetzt benenten Zinss verlassen worden mit diessem Vorbehalt, das sie on (!) Vorwissen des Herrn Hauptman (!) alhie khein Holtz abhawen undt weidter aussreutten, als die March ausweissen. Sonsten khönnen sie daselbigen mit Hewgen und Grossen auch Wayden nach ihrem Gefallen genissen (!).

daných z let 1551—60 v předpisu jejich čl. 73.¹⁷⁷ Největšího rozšíření dosáhla nezakoupená „jitra“ na novohradském panství, kde údaje o nich tvoří většinu zápisů v knize z třicátých let 17. století.¹⁷⁸ Tato nezakoupená „jitra“ byla předmětem *zvyšování úroků na základě přeměření pozemků*. Zápisy knihy nás poučují, že zvyšování v těchto letech bylo v průměru stoprocentní (tab. VII). V knize jednotlivé skupiny parcel jsou uváděny zmínkou o novém přeměření.¹⁷⁹ Toliko na pozemku Mikuláše Syrovátka v sulšickém revíru nebyl úrok vzhledem k špatnosti půdy zvýšen.¹⁸⁰

Pro poměr zakoupené a nezakoupené dominikální půdy je charakteristické, že v *pochybnostech se určitý pozemek pokládal za nezakoupený*. Tak tomu bylo i při předložení ne plně důvěryhodné zákupní listiny.¹⁸¹ V případě pozdějšího zákupe takového pozemku se zvýšení zrušilo a z parcely platil původní nižší úrok.¹⁸²

¹⁷⁷ AČ XXII 175: Item kdo jaká jitra drží, ten aby nemejtil se dále bez jistého dovození, nežli s vůlí úředníka, a to aby mu bylo poručeno. Pakliby se kdo bez vůle a poměření dále mejtil, budou jemu jitra pobrána a on bude trestán.

¹⁷⁸ Někde jde o celé komplexy nezakoupených „jiter“, jinde jsou v knize promíseny se zápisy o zakoupených „jitrech“.

¹⁷⁹ NHrJK f 42a: Neuer Zinss, so sich zu Galli 1666 angefangen; 45a: Neuer Zinss, so sich auf neyste Galli 1677 anfangt und d. 22 Juni 67 ausgemessen worden; 115b: Neuer Zinss zu Galli 1661 atd.

¹⁸⁰ NHrJK f 347a: soll schlecht sein und blibt (!) derselben beym alten Zinss.

¹⁸¹ NHrJK f 74a, Maxim Gabarth: soll Khauff sein, hat zwar ein Skarteten, die hiebey ligt (!), vogewissen, der aber nichts zu glauben ist. ... soll Zinss geben 50 Gr. — Shodně tamtéž 76a.

¹⁸² NHrJK f 156a, Bartel Kutler: Soll Zinss geben, weillens nit wissendt, obs khaufft oder unkhaufft ist, 45 Gr. — Dises Stuck ist nach durch deen (!) Gyhleu (?) vom HH. Georgen v. Schwamberg p. 3 Sch. 20 Gr. erkhaufft werden, dohero bleibts beym alten Zinss.

Zkratky

AČ	— Archiv Český, zal. Fr. Palacký, Praha od 1840.
AMP	— Archiv města Prahy.
NáchR	— Viz pozn. 20.
NHrJK	Novohradská „jiterní“ kniha z třicátých let 17. století; státní archiv Třeboň, fond Nové Hradě 20/II 2192.
NHrR	— Viz pozn. 18.
Lit.	— PK Litomyšl 29.
PK	— Státní ústřední archiv, odd. býv. Archiv země České, Praha 4, fond Pozemkové knihy.
RožmbJK 1573	— Rožmberská „jiterní“ kniha z r. 1573; státní archiv Třeboň, fond Nové Hradě HA 2509, krabice č. 272.
RožmbJK 1630	— Obdobná kniha z r. 1630, tamtéž krab. č. 273.
RožmbJK 1690	— Obdobná kniha z r. 1690, tamtéž krab. č. 271.
RožmbList	— Rožmberský „jiterní“ listinný materiál, tamtéž krab. č. 272.
SemR	— Viz pozn. 19.
VelkLit.	— Státní archiv Litomyšl, fond Velkostatek Litomyšl.

TABULKA I

Dominikální usedlosti na litomyšlském panství (do r. 1700 úplný seznam, poté výběr)

(Státní ústřední archiv — odd. býv. Archiv země České, pozemková kniha Litomyšl 29)

	Rok	fol.	Držitel	Cena	Závda- vek	Splátky	Úrok	Robota (reluce)	Kontri- buce (měsíčně)	Další shodné zápisy
				(v kopách míš.)						
1	1671	10a	Jiřík Hygele. . .	50	3	1 ½	2 × 1 ½ gr.	1 den		22a ad.
2		13a	Filip Haubt . . .	50	3	1 ½	2 × 2 kr. 2 d.	1 den		16a
3	1673	61a	Urban Todl . . .	40	2	1	2 × 1 ½ kr.			37a—64a do r. 1678
4		198a	Adam Neman . .	40	2	1	2 × 1 ½ kr.		od 1690: 18 kr. roč.	
5		406a	Jiřík Chaloupka .	40	2	1	1 k obci		od 1690: 18 kr. roč.	
6	1674	347a	Jan Havránek	55	6	2	2 × 7 ½ kr.			
7	1677	180a	Urban Lorenc . .	40	2	1 ½	2 × 2 gr. k obci			183a ad. 189a:1681
8		369b	Lukáš Moudrý od Matěje Plška	60	8 ½ +3	1 ½	2 × 3 gr.			
9		379a	Martin Chmelaf	60	3	2	2 × 5 gr.			
10		382a	Mikuláš Hajný. . (hospoda)	120	12	2	2 × 10 gr.			
11	1679	19a	Jan Racká po Jakubu Kynkovi	50	3	1 ½	2 × 2 gr.	1 den		22a
12		376a	Jakub Kopecký .	60	3	2	2 × 5 gr.			377a
13	1681	373a	Václav Weydner od Jiřího Hajné- ho	60	7	2	2 × 5 gr.			
14	1682	67a	Veltl Paul . . .	60	—	1 ½	2 × 5 gr.			70a—112a 1889:114a- —118a
15		195a	August Seydler po Urbanu Beulovi	40	2	1	2 × 1 ½ kr.			
16		251a	Bart. Dubčanský	80	4	1 ½	2 × 3 gr.			255a ad.
17		530a	Jakub Beránek	55	—	2	2 × 5 gr. k obci			536a ad.
18	1685	427a	Jan Hajný . . .	50	2	1 ½	4 gr. k obci	2 dny	2 kr.	
19	1686	430a	Jan Bartoš . . .	80	3	2	2 × 2 gr. 2 × 2 gr. k obci			
20	1687	460a I. čísl.	Jakub Beneš . .	60	3	2	2 × 5 gr.	3 dny	3 kr.	464a (I. čísl.) ad.
21	1688	130a	Hans Schweydt .	40	—	1 ½	4 gr.	3 dny	1 kr. 3 d.	133a ad.
22		299a	Jiřík Kumpošt .	80	2	1 ½	6 gr.	3 dny nebo platit	3kr.	283a
23		548a	Mikuláš Šelyga .	80	4	2	20 gr.	1688: pasíro- vána 1692: jako jiní	3 kr.	

	Rok	fol.	Držitel	Cena	Závda- vek	Splátky	Úrok	Robota (reluce)	Kontri- buce (měsíčně)	Další shodné zápisy
				(v kopách mš.)						
24	1689	217a	Rozyna Antesová	40	—	1	3 kr.	1 kopa	2 kr.	219a ad.
25		421a	Jakub Patejř . .	40	2	1	3 kr.	3 dny	1 kr.	425a
26	1690	291a	Martin Hurych	100	4	1 ½	8 gr.	3 dny	3 ½ kr.	297a
27		413a	Lukáš Vostrovský	40	2	1	3 gr. 3 gr. k obci		1 ½ kr.	
28	1691	436a	Jan Hubáček . . (hospoda)	150	—	2 ½	20 gr.	šenkovat	6 kr.	
29		438a	Mikuláš Marek	100	—	2	20 gr.	2 zl. nebo robotovat	2 kr.	442a ad.
30		449a II. čísł.	Vojtěch Krejza .	60	—	2	2 × 10 gr.	robotovat nebo platit	3 kr.	326a (II. čísł.) ad.
31	1694	417a	Jakub Lukáš .	40	—	1	3 gr. 3 gr. k obci		1 ½ kr.	
32	1696	123a	Adam Šlejska . .	40	2	1	2 × 5 gr.	1 kopa štuka přediva	24 kr. ročně	126a ad.
33		151a	Sebastián Pacht	40	—	1 ½	2 × 4 gr.	3 dny	1 ½ kr.	153a ad.
34		452a	Václav Kopecký .	40	2	1	3 gr.	robotovat ne- bo platit	2 kr.	456a
35	1697	303b	Jan Kolda . . .	30	10	1 ½	8 gr.	robotovat nebo platit	3 kr.	
36		388a	Jiřík Mejda . .	50	3	1 ½	4 gr.	robotovat nebo platit	2 kr.	392a ad.
37	1698	163a	Augustian Gipfel	40	—	1 ½	8 gr.	robotovat nebo platit	18 kr. ročně	
38		392a	Jiřík Šilhan	50	3	1 ½	4 gr.	robotovat nebo platit	2 kr.	395a
39		410a	Václav Dostál	20	2	1	2 kopy za femeslo 2 × 8 kr. k obci	zaopatřit se masem		
40	1699	243a	Andreas Stulzel .	30	—	1 ½		1 zl.		
41	1703	555a	Jiřík Nehyba . .	25	—	1		1 kopa		558a ad.
42	1708	99a	Steffel Wölffel . .	50	2	1 ½	2 × 5 gr.	nebst anderen Chaluppnern	2 kr.	
43		481a	Jan Syrový	50	—	2	10 gr.	podle jiných	3 kr.	485a
44	1719	569a	Jakub Suchý . .	50	—	1 ½	jako chalupníci na Vorlově			571a
45	1721	511a	Mikuláš Fykeczen	60	—	2	10 gr.	podle jiných	3 kr.	518a ad.
46	1723	11a	Václav Svoboda po Ferd. Wagne- rovi	50	10	2, pozd. 1 ½		1 ½ kopy	2 kr.	
47	1731	576a	Jan Povolný . .	100 hot.			11kr. 4 d. 36 kr. za 3 dodatkové věrt. roli	1 kopa 14 dní ve žních		
48	1744	309a	Pavel Janoušek .	95	30 +10	2	7 kr. z místa 36 kr. z roli	3. zl. 10 kr. 14 dní ve žních		313 a ad.

TABULKA II

Příspěvek na extraordinarium militare (původně zvaný „kontribuce“, později „pozemková daň“) a kontribuce dominikálních chalupníků v Lezníku, Dol. Újezdě a Říkoviciích na litomyšlském panství r. 1730

(Státní archiv Litomyšl, fond: Velkostatek Litomyšl)

	Vesnice	Vlastník	„Grund- zins“ (B I 6 c 3497)	Kontribuce (A 3 c 251)			Zvláštní vydání
				pozemky	fictitium domovní	fictitium osobní	
1	Lezník	Ondřej Marek . .	36 kr.	15 kr. 4 1/2 d.	9 kr. 5 1/2 d. 16 kr. 18 kr.		
2		Jiří Klusoň . . .	36 kr.				
3		Matěj Zavoral . .	36 kr.				
4		František Stříteš- ský	36 kr.				
5		Antonín Flydr	36 kr.				
6		Jan Friecl (I)	36 kr.				
7	Dol. Újezd	Vojtěch Král . . .	36 kr.			15 kr. 3 d.	1 1/2 d.
8		Václav Prokop . .	36 kr.				
9		Václav Švejda . .	48 kr.				
10		Karel Jiskra . . .	48 kr.				
11		Pavel Štursa . . .	48 kr.				
12		Jan Švejda . . .	36 kr.				
13	Říkovice	Jan Žitko	48 kr.			17 kr. 4 1/2 d.	1 1/2 d.
14		Josef Kubiček . .	12 kr.				
15		Václav Mlejnek . .	12 kr.				
16		Jakub Štursa . .	12 kr.				

TABULKA III

Dominikální usedlosti na semilském panství r. 1616 (výběr)

(Státní ústřední archiv, vložka in KK 1766)

	f	Vesnice	Vlastník	Polnost, výměra	Cena	Závda- vek	Roční splátky	Úrok
1	1a	Hamersko	Martin Melichar	2 čtvr.	2 k.	30 gr.	30 gr.	
2			Matěj Pešina	2 věrt.	10 k.	2 k.	1 k.	4 1/2 gr.
3			Matěj Prdelatý	kus pole	5 k.	1 k.	1 k.	3 1/2 gr.
4	1b	Popelnice	Urban Pírotkův	1 kor.	12 k.	3 k.	2 k.	3 1/2 gr.
5			Adam Hodač	kus pole	15 k.	3 k.	2 k.	6 gr.
6			Tomáš Svárovský	kus kopanin	17 1/2 k.	4 1/2 k.	2 k.	5 gr.
7	2a		Petr Paulův	5 věrt.	5 k.	1 k.	45 gr.	2 1/2 gr.
8			Petr Filipův	kus kopanin, kde sobě chalupu vystavěl	3 1/2 k.	1 k.	15 gr.	
9	2b	Šumburk	Jiřík Filipův	1 kor.	6 1/2 k.	1 1/2 k.	1 k.	3 gr.
10			Pavel Filipův	2 čtv.	2 k.	30 gr.	22 1/2 gr.	1 1/2 gr.
11			Michal Hodiánův	kus lomu	18 k.	4 k.	2 k.	4 1/2 gr.
12	3a	Příchovice	Kryštof Frydrych	kus lomu, co předělal z polonin	8 k.	2 k.	1 k.	
13	4a 4b	Makov	Honc Ryzlar	kus lomu	3 k.	1 k.	30 gr.	
14			Matěj Zajíčkův	3 kor.	7 k.	1 1/2 k.	1 k.	3 1/2 gr.
15			Tomáš Mikulův	4 kor.	20 k.	4 k.	3 1/2 k.	
16			Bartoň Kuna	1 1/2 kor.	10 k.	2 k.	1 k.	

TABULKA IV

Pustiny na panství náchodském v letech 1555 — 1562 (výběr)

(Okresní archiv Náchod, fond Fideikomiss 29.230b)

	f	Vesnice	Vlastník	Cena v kop.	Splátky v kop.	Plat v gr.	Ovsa	Zenné	Stěpie	Vaječ
1	1a	Zlúče	1555: Martin Kučera	50	3					
2	2a	Brusnice	Michal Sochora	40	10					
3	3a		Ellichman	15	1					
4	28b	Bohdašín	Jan Vondrouš	10	1	1				
5	31a		Jan Volhajn	30	2	3		1 den	1	
6	31b		Jan Volhajn	28	2	1				
7	58a	Svatoňovice	Havel Buloch	20	1					
8	A 1a	Studence	Jan Štěpánů	94	2					
9	34a	Slatina	1558: Jiří Maršák	10	1	2				
10	44a		Jan Němec	5	1	5 d.				
11	46a		Marek Jiříček	4	1	½				
12	50a	Batňovice	Jakub, syn mlynáře	15	2	7		1 den		5
13	52a		Hanuš Futar od Bartoně Nevyhaší	40	1	2	½ kor.		1	5
14	A 16a	Hor. Radechová	Vít Kužel	20	1	5	2 kor.	1 ½ gr.	1	8
15	A 18a		Jiří Dušků	30	1	5	2 kor.	1 den za 1 ½ gr.	1	8
16	A 21a		Jan Hošek od Jana Šaška	3	½	2				6
17	B 20a	Borový	Kateřina Chalupová	40	2	7		2 dny po 1 ½ gr.	2	12
18	B 21a		Jan Vantrk	30	2	7		2 dny po 1 ½ gr.	2	12
19	B 22a		Vaněk Vantrk	21	1	3		1 den po 1 ½ gr.	1	6
20	B 23a		Jan Štěpán, 1 prut	4	½					
21	B 27a	Rokytník	Jiří Luňák	40	1	4		1 den rob. zenné 1 den sečení trav	1	5
22	B 28b	Dřevíč	Jan Lakota	15	1 ½	1 ½			1	
23	B 30a	Zbečnick	Bartoň Šimků	10	1	2	1 věrt.	1 den seč. tr.	1	
24	C 1a		Urban Kříšťan	20	1	3	½ kor.	2 dny seč. tr.	2	
25	C 2a		Jan Malina	15	1	2	1 věrt.	1 den seč. tr.	1	
26	C 3a		Vaněk Hanuš	6	½	1	½ věrt.	1 den seč. tr.		
27	C 9a	Poříčí	Pavel Štěrba	20	1	2	1 věrt.	1 den seč. tr.	1	
28	85a	Radeč	1562: páni Radečtí	40	2					

TABULKA V

Rožmberská „jitra“ na zlomu 16. a 17. století (výběr)
(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hradý HA 2509, krab. č. 272, jiterní kniha z r. 1573)

	f	Polesí	Vlastník	Vý- měra	Cena	Roční plat
1	244b	Schmittschlag Möllnõth	Benedikt Sarawer	5 1/4 j.	13 k. 7 gr. 1/2 d.	2x 10 gr. 3 d.
2	245a		Jacob Bayr	3 1/4 j.	8 k. 7 1/2 gr.	2x 6 gr. 3 d.
3	245b		Christoff Holtzheyer	5 j.	12 k.	2x 10 gr.
4	246a		Philip Pröll	9 j.	15 k.	2x 18 gr.
5	248a		Thomas Pähler	2 1/4 j.	4 1/2 k.	2x 4 gr. 3 d.
6	248b		Michael Pähler	4 1/4 j.	10 k.	2x 9 gr. 3 d.
7	249a		Philippus Krother	9 1/4 j.	23 k. 7 1/2 gr.	2x 18 gr. 3 d.
8	249b		Petr Trayl	4 j.	6 k.	2x 4 gr.

TABULKA VI

Novohradská zakoupená „jitra“ v polovině 17. století (výběr)
(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hradý HA 20/II 2192)

	f	Polesí	Vlastník	Výnos for		Cena	Stará výměra	Starý plat	Nová výměra	Nový plat
				sená	ota- vy					
1	55a	Blernet- schlöger Horst	Reichert Resch	4	.	15 k.	7j. 2pr.	1k. 53gr.	7j. 1 pr.	
2			Mathias Victorin	1		1 k.	3j. 2pr.	36 gr.	4 j.	
3	55b		Georg Preuer			20 k.	5j. 1pr.	1k. 10gr.	5 j. 1 pr.	
4			Simon Rekhensain	12	2		12j. 2pr.	3k. 10gr.	11 j. 3 pr.	
5	56a		Mathias Victorin	1		10 k.	3j. 3pr.	40 gr.	4 j. 2 1/2 pr.	
6			Tobias Victorin	3	1/2	6k. 40gr.	4j. 2pr.	1k. 20gr.	7j. 1/2 pr.	
7	57a		Thoman Khästl	3	1	20k.50gr.	6 j.	—	6 j.	1k. 18gr.
8	57b		Marx Janner	4		20kr.50gr.	5j. 2pr.	—	5j.3 1/2 pr.	1k. 30gr.
9	58a	Zlagosch- Öman	Marx Janner	6	2	25 k.	8j. 3pr.	1k. 48gr.	10j. 1/2 pr.	
10			Mathias Victorin	2		25 k.	3j. 1pr.	1 k.	7j. 3pr.	
11	130a		Valentin Schuster	1		?	5. j.	56 gr.	5 j. 1pr.	
12	132a		Lorenz Bezrauczka			?	1 j.	18 gr.	3 j.	
13	418a	Stigesdor- fer Horst	Marco Balthasar	1(1)		?	12j. 2pr.	4 k.	14j.1 1/4 pr.	4 k.

TABULKA VII

Novohradská nezakoupená „jitra“ v polovině 17. století (výběr)

(Státní archiv Třeboň, fond Nové Hradý HA 20/II 2192)

	f	Polest	Držitel	Výnos for		Stará výměra	Starý plat	Nová výměra	Nový plat
				sema	otavy				
1	1a	Schlögler u. Schein- ber Horst	Andre Aichinger	1		3j. 1pr.	30 gr.	2 j. 2 pr.	1 k.
2			Jacob Glaser			10 j.	1k. 10gr.	hält die Mass recht	2k. 39gr.
3	1b		Egidius Glaser			7j. 3pr.	1 k.	ist sonst in der Mass recht	1k. 36 gr.
4	2a	Welschka	Egidius Häberle			5j. 2pr.	56 gr.	6 j.	1k. 17 gr.
5	2b		Nicolaus Becher			3 j.	30 gr.	3 j. 2 pr.	1 k.
6	3a		Georg Dorffer	$\frac{1}{2}$		3 j. 2pr.	42 gr.	4 j.	1 k.
7	3b		Veith Pischinger	1		4j. 2pr.	48 gr.	4 $\frac{1}{2}$ j.	1 k.
8	5a		Gregor Grandner			4 j.	44 gr.	3 j. 3 pr.	1k. 6 gr.
9	6b		Gemaln Renau			11 j.	2 k.	12 j.	5 k.
10	12b		Philip Biesch			3j. 3pr.	40 gr.	4 j.	50 gr.
11	94a		Simon Antoni	3		5 j.	54 gr.	6 j. 3 $\frac{1}{2}$ pr.	1k. 36 gr.
12	94b		Hans Clement	1		3 j.	22 gr.	3 j. 1 pr.	42 gr.
13	95a		Veith Wagner			3 j.	22 gr.	3 j. 1 $\frac{1}{2}$ pr.	36 gr.
14	101b	Dorf Mei- netschlag	Adam Frötl	2		4j. 1pr.	46 gr.	4 j. 2 $\frac{1}{4}$ pr.	1k. 15 gr.
15	190a	Böhmhorst	Balthausser Schmidt	$\frac{1}{2}$		2 j.	20 gr.	2 j. 1 $\frac{1}{2}$ pr.	—
16	315a	Welschka	Galle Migolasch	2		4 j.	45 gr.	5 j. 2 pr.	1k. 10 gr.

UNTERTANENLIEGENSCHAFTEN AUF DOMINIKAL- BODEN IN BÖHMEN IN DEN JAHREN 1550—1700

Vladimír Procházka

Das Anwachsen der Bevölkerung und die Möglichkeit der Erschließung neuer Einnahmequellen riefen in einigen Gebieten Böhmens, namentlich in den Herrschaften Třeboň (Wittingau), Rožmberk (Rosenberg), Nové Hradý (Gratzen), Náchod, Semily und Litomyšl (Leitomyšl) schon im 16. und 17. Jahrhundert Wellen von Verkäufen von Dominikalboden an Untertanen hervor, die bisher der Literatur vorwiegend nur im 18. Jahrhundert bekannt waren. In Südböhmen werden diese Liegenschaften „jitra“, deutsch „Reit“, „Gereut“ genannt.

Den Unterschied zwischen Dominikal und Rustikal in ihrer üblichen Auffassung stabilisierte freilich erst die „Steuerrolle“ im Jahre 1654. Aber auch vor ihr sind die Grundzüge dieses Unterschiedes schon ersichtlich. Im 16. Jahrhundert sind mit dem eingekauften Rustikalgut klassische Dispositionsbeschränkungen und klassische Verpflichtungen (Zahlungen, Robot) verbunden. Da eingekaufte Dominikal hingegen ist gewöhnlich ein kleineres, für die Erzeugung minderwertiges Stück Boden (Ode, Wald, entfernt liegende Felder) und hat in der Wirtschaft die Funktion einer Art Ergänzungen des Rustikals. Eine selbständige Einheit (ohne ein Zubehör einer Rustikalliegenschaft zu sein) ist es bei Personen, die zur Regiewirtschaft der Obrigkeit gehören (niedere Beamte, Dienerschaft, Gesinde), bei Personen, die eine Tätigkeit im allgemeinen Interesse ausüben (Handwerker) und bei Personen, die wirtschaftlich nicht imstande sind, die Lasten des Rustikals zu tragen. Die Obrigkeit wahrt für sich ursprünglich größere Berechtigungen am Dominikal, denn es wird auch weiterhin als Teil ihres früheren direkten Besitzes betrachtet. Den Hauptunterschied und den größten Vorteil bildet die Tatsache, daß das Dominikal nicht der staatlichen Steuer unterliegt.

In Südböhmen wurden für diese Liegenschaften besondere Urkunden ausgestellt, welche in den von den Rustikalbüchern getrennt geführten Grundbüchern vermerkt wurden. Anderswo gibt es nur die Grundbuchseintragung.

Die gekaufte Liegenschaft wird in Form sowohl einer Anzahlung, als auch von Jahresraten abgezahlt. Beide sind meistens sehr niedrig festgesetzt.

Mit Ausnahme der Belastung durch die staatliche Steuer gleicht die rechtliche Stellung des Eigentümers der eingekauften Dominikalliegenschaft gänzlich der Stellung des eingekauften Rustikallisten. Bloß an der Wende des 15. und 16. Jahrhunderts konnte die Obrigkeit im Gebiet von Třeboň (Wittingau) nach Rückerstattung des bezahlten Betrages und Ersatz für Verbesserungen die Liegenschaft wieder entziehen. Diese Praxis klingt im 16. Jahrhundert noch im Gebiet von Náchod und Nové Hradý (Gratzen) aus. Das selbe gilt vom Heimfallsrecht, welches aber auch dort, wo es angewendet wird, in gemäßiger Form aufscheint. Die formelle Zustimmung der Obrigkeit bei Veräußerung, Rückkaufrecht, Vorkaufsrecht und die Bestimmungen des Familienrechtes unterscheiden sich nicht von den Verhältnissen auf dem Rustikal.

Unter den Verpflichtungen bildet die Grundform der Geldzins. Bloß im Gebiet von Náchod erscheinen Zahlungen in Naturalien. Ursprünglich waren alle diese Zahlungen sehr niedrig oder wurden dort, wo es sich um kleine Liegenschaften handelte, überhaupt nicht geleistet. Die zweite Verpflichtung aus dem eingekauften Dominikal ist der Frondienst, welcher besonders im Gebiet von Litomyšl (Leitomyšl) seit dem Jahre 1585 in großem Maße auferlegt wurde; in Südböhmen kommt er nicht vor. Im Gebiet von Litomyšl (Leitomyšl) hat die Obrigkeit die Dominikallisten auch mit „Kontribution“ belastet, d. i. in Wirklichkeit mit einem Betrag zum von ihr selbst bezahlten Extraordinarium militare.

An der Kolonisierung des Dominikalbodens im Gebiet von Litomyšl (Leitomyšl) beteiligten sich auch Gemeinden. Dadurch, daß sie für das von der Obrigkeit erbaute Haus den Boden zur Verfügung stellten, gewannen sie neben der Obrigkeit eine besondere Zahlung zu ihren Gunsten. Wo der Untertan selber auf Gemeindegrund baute, kam der ganze Zins der Gemeinde zugute. Den Baugrund konnte auch jeder beliebige Bauer zur

Verfügung stellen und dann erhielt auch er eine regelmäßige Zahlung. Im Gebiet von Rožmberk (Rosenberg) erwarb „jitra“ = „Reuten“ auch die Kirche; die Obrigkeit behielt aber an ihnen erhöhte Berechtigungen nach Art der seinerzeitigen Gründerrechte (Möglichkeit der Entziehung gegen Entschädigung).

Neben dem eingekauften Dominikalboden kommt auch das uneingekaufte Dominikal vor, besonders im Gebiet Nové Hradý (Gratzen). Die uneingekaufte Liegenschaft ist ein Frucht-nießungsbesitz, der zu jeder Zeit entzogen werden konnte, oft freilich faktisch vererblich (beim Fehlen eines besseren Wirtschafers). Auf Grund einer neuen Vermessung wird später die Zahlung erhöht.